

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus

Juhend põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele
soostereotüüpide käsitlemiseks digiõppevaramu
sotsiaalvaldkonna õpikutes

Projekt „ENUT koos partneritega tasakaalus ja demokraatlikult areneva
ühiskonna eest – võrdsuspoliitikat edendades“

Ülle-Marike Papp

2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Varasematest analüüsides ja soovitudest	5
2. Soolisuse teema õppekavades ja õppeprotsesside kirjeldustes	7
3. Soolisuse käsitlemise erinevad aspektid ja tasandid	9
3.1. Soostereotüübid	12
4. Sooaspektide käsitlemine Innove õppeprotsesside kirjeldustes viidatud õppevahendites ja õppekeskkondades	15
4.1. Üldised tähelepanekud	15
4.2. Soovitused Innove õppekavaveebis viidatud materjalide kasutamiseks	16
5. Soovitused põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele	21
5.1. Põhimõttelised lähtekohad	21
5.2. Soovitused põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse digiõpikute kasutajatele	23
5.2.1. IN 2. 2. klassi inimeseõpetuse tööraamat. Kirjastus Koolibri.	23
5.2.2. IN 3. 3. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.	26
5.2.3. Loodus- ja inimeseõpetuse õpik 3. klassile. Kirjastus Avita	27
5.2.4. Inimeseõpetus. 5. klass. Kirjastus Koolibri	28
5.2.5. Inimene ja ühiskond II kooliaste 1. osa. 4., 5. klass. Kirjastus Avita	29
5.2.6. Inimene ja ühiskond 2. osa. 5., 6. klass. Kirjastus Avita	31
5.2.7. Inimene ja ühiskond 3. osa. 6. klass. Kirjastus Avita	32
5.2.8. Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri	35
5.2.9. Suhtlemine on lahe. 6. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri	37
5.2.10. Inimene ja ühiskond. 7. klass. Kirjastus Avita	38
5.2.11. Muutuste maailm. 7. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.	40
5.2.12. Tervis – minu valikud. 8. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.	41
5.2.13. Inimene ja ühiskond. 8. klass. Kirjastus Avita	42
5.2.14. Inimene ja ühiskond. 9. klass. Kirjastus Avita	44
5.2.15. Sootsium. 9. klassi ühiskonnaõpetus. Kirjastus Koolibri	45
Kokkuvõte	46
Lisa 1. Analüüsitud digiõpikud	49
Lisa 2. Täiendavaid materjale sooliste stereotüüpide käsitlemiseks	51

Teades, mis võib mõjutada meie valikuid ja tegevusi, oskame ära tunda, millised arusaamad soost meid toetavad ja millised piiravad või kahjustavad.

Teadusuuringud on näidanud, et jäikadest soostereotüüpidest hoiduvad inimesed on oma eluga rohkem rahul, käituvad sagedamini ennastkehtestavalt ning teostavad ennast rohkemates rollides.¹

Sissejuhatus

Vabariigi Valitsuse 6. jaanuari 2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” lisa 5 (muudetud sõnastuses) on sätestatud, et „sotsiaalainetes käsitletavate õppeteemade käsitlemise kaudu kujundatakse õpilastes valmisolek aidata kaasa naiste ja meeste ebavõrdsuse kaotamisele ühiskonnas ja soolise võrdõiguslikkuse edendamisele”.²

Inimeseõpetuse üldeesmärk on arendada õpilaste sotsiaalseid toimetulekuoskusi ning aidata kaasa õpilaste isiksuslikule arengule, kujundada terviseteadlikkust, teadmisi sugude (soolisest) võrdsusest ja sotsiaalses elus vajalikke oskusi ning üldinimlikke väärtusi.

“Inimeseõpetuse kaudu kujundatakse esmased teadmised ja hoiakud soolise võrdsuse osas ning sotsiaalainetes käsitletavate õppeteemade kaudu kujundatakse õpilastes esmane valmisolek märgata naiste ja meeste ebavõrdsust ühiskonnas ja aidata kaasa soolise võrdõiguslikkuse edendamisele.”

Ühiskonnaõpetuses nii selgesõnalist eesmärki püstitatud ei ole, kuigi naiste ja meeste ebavõrdsuse/võrdsuse temaatika on ühiskonnatasandi küsimus. Eesmärgiks on seatud, et õpilasel areneks suutlikkus analüüsida oma käitumist ja selle tagajärgi, sobival viisil väljendada oma tundeid, aktseptida inimeste erinevusi ning arvestada neid suheldes; ennast kehtestada, seista vastu ebaõiglusele viisil, mis ei kahjusta enda ega teiste huve ega vajadusi. Eakohase sotsiaalvaldkondliku pädevusena on muu hulgas sõnastatud: „suutlikkus mõista ühiskonnas toimuvate muutuste põhjusi ja tagajärgi; tunda ning austada inimõigusi ja demokraatiat”.

Sätestatud on, et kultuuri- ja väärtuspädevuse kui üldpädevuse alla kuulub õiguslaste teadmiste omandamine: „oskus seista vastu kesksete normide rikkumisele ning sotsiaalse õigluse ja eri soost inimeste võrdse kohtlemise põhimõtete järgimine on üks õppekava üldeesmärke, mille kujundamisel on suurem rõhk ühiskonnaõpetusel ja inimeseõpetusel”.

¹ Kristi Kõiv, Evelyn Kiive, Merike Kull, Kai Part. Tervis – minu valikud. 8. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

² Põhikooli riiklik õppekava <https://www.riigiteataja.ee/aktiivis/1290/8201/4018/141m%20lisa18.pdf#>

Põhikooli ja gümnaasiumi riiklikes õppekavades on püstitatud ka eesmärk kogu koolielu korraldamisel lähtuda eri rahvusest, rassist, soost ja muudesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvate õpilaste võrdse kohtlemise põhimõtetest ning soolise võrdõiguslikkuse eesmärkidest.

Naiste ja meeste ebavõrdse staatuse põhjused on sügavalt juurdunud kultuuri, läbides ühiskonna kõiki valdkondi ja struktuure, alates keelekasutusest kuni stereotüüpsete mõttemallideni. Seetõttu ei tunta sageli ära diskrimineerivaid hoiakuid ja stereotüüpe, väljakujunenud arusaamu peetakse loomulikuks, tavamõistuslikuks, sotsiaalseid erinevusi aga bioloogiliselt etteantuteks. Ilma erialaste teadmiste ja uurimusteta ka valitsevat mentaliteeti ja sooideoloogiat ei osatagi vaidlustada.

Viimastel aastatel on soo ja sugudega seotud teemade käsitlemine ja kajastamine avalikus informis muutnud üha sagedasemaks. Sellega on kaasnenud suur variatiivsus mõistete kasutamises ning nii mõnigi kord sotsiaalsete probleemide taandamine indiviidide käitumise ning valikute tasandile. Kohata võib argikeelsete mõistepaaride *erinevus-sarnasus* ning *võrdsus-ebavõrdsus* ristkasutust ja soo ning soolisuse samastamist seksuaalsusega. Eestikeelse mõiste *võrdsus* asemel kasutatakse *võrdõiguslikkust*, sama eksimust võib kohata näiteks ingliskeelse *equality* (võrdsus) tõlkimisel eesti keelde

Käibeletulnud sõnade *sooküsimused* ja *sootemaatika* mõistepiirid on ähmased ning sisu osas puudub konsensus.

Arvukatest meediatekstidest ja sõnumitest võib välja lugeda arusaamu, et individuaalsuse määrab sooline kuuluvus (tüdrukute ja poiste nn loomuomadused), palju vähem vahendatakse aga teadmisi sellest, et individuaalsed erinevused on hoopis suuremad kui oletatavad sugudevahelised erinevused.

Kuigi kõiki naiste ja meeste sotsiaalseid erinevusi ei saa selgitada ainult soorollidesse sotsialiseerimise tagajärjena – isiksuse areng toimub aju, geenide ja keskkonna vastasmõjul, on *sooliste erinevuste* mõistepaari sagedasel kasutamisel (ka näiteks õppekavades) oht vahendada ekslikku tähendust nagu oleks lisaks bioloogilis-anatoomilistele veel muid nn kaasasündinud sugude erinevusi. Arusaamad kaasasündinud kognitiivsetest soolistest erinevustest on ammu teadlaste poolt kummutatud. Märkamata võivad jääda ühiskonnas väljakujunenud sooideoloogia, soostereotüübid ja soorollid, mis individuaalseid erinevusi ja arengut mõjutavad ja/või piiravad.

Üha rohkem kasutatakse nii *võrdse kohtlemise* kui ka *võrdsete võimaluste* üldmõisteid, nimetamata, millistele gruppidele ja kellega võrreldes need peaksid kehtima või kelle jaoks on vaja võimalusi võrdsemaks luua. Sõnapaaride erinev tähendus õiguslikus ja sotsiaalses kontekstis on tegelikult keelekasutuses hägustunud.

Keelekasutus konstrueerib ühiskonnaelus nii teadmisi, uskumusi ja väärtusi, rühmadevahelisi suhteid ja rolle kui ka sotsiaalseid identiteete. Seetõttu on õppe- ja kasvatusprotsessis eriti oluline, et keel ja mõisted, mida kasutatakse, oleks enam-vähem üheselt mõistetavad kõigile. Selleks et õpilased omandaksid oskuse arutleda, argumenteerida, oma mõtteid selgelt väljendada, aga ka selleks, et õpilane saaks olla interaktsioonis õpetajaga võrdväärne osapool, peavad tal olema omandatud konkreetset alusteadmist ja enam-vähem teaduspõhine terminoloogia, mida kasutatakse sotsiaalteadustes ning soolise võrdõiguslikkuse poliitikates.

Naiste ja meeste võrdsuse/ebavõrdsuse teemade käsitlemine eeldab selle mõistmist, et sugu ja soolisus on ühiskonna struktuuri analüüsimiseks ja mõistmiseks vajalik kategooria, mis aitab näha varjatud soosüsteemi ja valitsevat ideoloogiat ning neid ülalhooldvaid müüte, stereotüüpe ja soorolliootusi. Need määravad igas ühiskonnas ja kultuuris naiseks ja meheks olemise sotsiaalsed normid.

Soolisuse sotsiaalsed tähendused – naiselikkus(ed) ja mehelikkus(ed) – ei ole indiviidide omadused, vaid ühiskonna poolt konstrueeritud ja ajaloolis-kultuuriliselt muutuvad kategooriad.

Inimese eneseanalüüs – oma oskuste, teadmiste, võimete, kogemuste ja hoiakute analüüsimine – toimub sotsiaalses kontekstis ja suures osas vastavalt ühiskonnapoolsetele erinevatele ootustele eri sugude suhtes. Selleks, et muuta seniseid soopõhiseid haridusvalikuid paindlikumaks, on oluline teemat käsitleda juba põhikoolis.

Käesolev analüüs ja juhised ning soovitusel õpetajatele lähtuvad Innove poolt avaldatud õppeprotsesside kirjelduste juures soovitatud veebimaterjalidest ning kirjastuste Avita ja Koolibri poolt Opiq-keskkonnas avaldatud inimese- ja ühiskonnaõpetuse digiõpikute vastavate teemade analüüsist. Juhend on koostatud inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele eesmärgiga toetada soostereotüüpide, -rollide ja sugude võrdsuse/ebavõrdsuse teema käsitlemist põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse ainekavades ettenähtud ja kirjatuste Koolibri ning Avita vastavate digiõpikute teemade kontekstis. Eesmärgiks on lisada kommentaare sugude võrdsust ja soolist võrdõiguslikkust käsitlevatele materjalidele, avades põhjalikumalt mõisteid, andes soovitusi keskmaste soolise võrdõiguslikkusega seotud teemade käsitlemiseks klassis ning juhatastes õpetajaid (ja õpilasi) allikate ja lisamaterjalide juurde, täiendades õppeprotsesside kirjeldustes toodud allikaviiteid ja võimaldades õpetajatel täiendada digiõpikute tekste.

Lisaks üldistele põhimõtetele on toodud soovitusel iga konkreetse digiõpiku vastavate teemade juurde.

1. Varasematest analüüsist ja soovitusel

Sotsiaalainete valdkonnas on soospektist analüüsitud kolme 2008/2009. õppeaastal Eesti keskkoolidele mõeldud ajalooõpikut³. Uuriti, kuidas on nende õpikute ajaloonarratiivides naise ja mehe kujutatud ning kui sageli ja millises kontekstis esinevad sugupooled õpikute tekstides ja illustratsioonidel. Töötati välja soovitusel, kuidas muuta ajalooõpet ja ajalooõpikuid sooliselt tasakaalustatumaks. Juhiti tähelepanu sellele, et soospekti arvestamine ajaloo uurimisel aitab õpilastel paremini aru saada, et soolisus on sotsiaalselt konstrueeritud kategooria ning läbi aja muutuv: meheks ja naiseks olemine ning mehelikkus ja naiselikkus on erinevatel ajaperioodidel tähendanud erinevaid asju.

Uurijad soovitasid lisada ajalooõpikutesse enam arutelusid selle üle, kas naised ja mehed kogesid teatud ajalooliselt oluliseks peetavaid sündmusi ning murdepunkte ühtemoodi ning kas neile avanesid nendel ajaperioodidel ühesugused õigused ja võimalused. Soovitati pöörata rohkem tähelepanu

³ Soovitusel soolise tasakaalu suurendamiseks ajalooõpikutes ja -õppes. Kadri Aavik, Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)
ENUT projekt "Soolise võrdõiguslikkuse süvalaiendamise Eesti haridussüsteemis"

naisliikumisele ja selle võitlusele naiste positsiooni parandamiseks ühiskonnas ning saavutatud olulistele edusammudele. Ühtlasi soovitati pöörata tähelepanu õpikutes sisalduvale pildimaterjalile, sest lisaks ajalooliste piltide valikule õpikutes, olid ka õpikutesse valitud kaasaegsetel illustratsioonidel ning fotodel kujutatud valdavas enamuses mehi; naisi esines vähe ning marginaalsetes rollides. Teised ajaloovaldkonnad, nt perekonnaajalugu, isikuajalugu ja sotsiaalajalugu, võimaldavad lisaks üldisele ajaloosündmuste tasandile liikuda üksikasjalikuma ning inimeste igapäevaelu tasandi suunas (inimeste lugu) ja seega rohkem käsitleda naiste kogemust ajaloos ning vaadelda ajalugu selle mitmekesisuses.

Metodoloogilisi küsimusi soospekti arvestamise kohta ajalooõpikutes on käsitlenud ajaloolane, ajalooõpikute autor ja kasvatusteadlane M. Piir soouuringute ajakirjas Ariadne Lõng⁴,⁵. Sama autor on kirjeldanud ka naiste ajaloolisi reaalsusi⁶.

Eesti Naisuurimus- ja Teaduskeskuse projekti „**Sooline võrdõiguslikkus kodanikuõpetuses**“ raames töötati välja soovitusi⁷ ühiskonnaõpetajatele, mis lähtusid kolme Eesti koolides kasutatava ühiskonnaõpetuse õpiku analüüsi tulemustest ning kaasaegsetest sootundlikest ja kriitilistest kodanikuhariduse käsitlustest. Soovitustele eelnevalt läbiviidud analüüsist selgus, et ühiskonnateaduste õpikutes ei ole tähelepanu pööratud sellele, kas ja kuidas teemade käsitlemisel, illustratsioonide analüüsimisel või küsimuste esitamisel võiks arutleda soolise ebavõrdsuse-võrdsuse teemadel. Soovituste põhieesmärgiks oli aidata tuua nii ühiskonnaõpetuse õpikutesse kui ka koolis toimuvasse õppesse sisse rohkem soolist perspektiivi.

Eesti Naisteühenduste Ümarlaua poolt avaldatud käsiraamatus „Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuses“⁸ on toodud ainekavadele toetuvad metodoloogilised soovitused soolise võrdsuse/ebavõrdsuse ja soolisuse teema käsitlemiseks ning selle lõimimise võimalustest teiste ainetega. Käsiraamatus on ülevaatlik mõisteraamistik soolise võrdõiguslikkuse teema käsitlemiseks ning lühiülevaade soostereotüüpide ja soorollide käsitlusviisidest soouuringutes. Õpetajatele on suunatud praktilised soovitused erinevate soolise võrdõiguslikkuse valdkonna teemade käsitlemiseks põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse tundides.

Õpetajatele mõeldud materjale, mille fookuses on soostereotüüpidest vabanemine, on koostatud üksikute projektide raames. Projekti „Bre ak“ õpetajatele mõeldud juhendmaterjali eesmärgiks on vähendada stereotüüpide mõju noorte haridus- ja karjäärivalikutele.⁹

⁴ Piir, M.M. (2010) Sooperspektiiv ajalooõpikutes: metodoloogilisi tähelepanekuid. Ariadne lõng ½, 2010. Lk. 142-149. ,

⁵ Piir, M.M. (2018) Kõnelda ajaloost – partneritena. Ariadne lõng, ½, 2017/2018. Lk. 42-52.

⁶ Piir, M.M. (2018) Neli aastat elu. Naise seisundi ja kuvandi muutumisest Esimeses maailmasõjas.

Feministeerium. <https://feministeerium.ee/neli-aastat-elu-naise-seisundi-ja-kuvandi-muutumisest-esimeses-maailmasojas/>

⁷ Soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ühiskonnaõpetuse õpikutes ja õppes https://enut.ee/files/soovitused_yhiskonnaopetus.pdf

ENUTi projekt „Sooline võrdõiguslikkus kodanikuõpetuses“

⁸ Papp, Ü.-M., Kütt, R. Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuses

⁹ Kinkar, V., Põld, M. Ümarik, M. Õun, T. (2019) Juhendmaterjal õpetajatele vähendamaks stereotüüpeid hoiakuid noorte seas haridus- ja karjäärivalikuid tehes. SA Innove, Tallinna Ülikool

Projekti „Hypatia“ eesmärgiks oli tuua rohkem tüdrukuid loodus- ja täppisteaduste juurde, ja selle raames on koostatud õppematerjal soostereotüüpide leidmiseks reklaamist¹⁰ ning juhised tüdrukute ja poiste tasakaalustatud kaasamiseks loodus- ja täppisteaduste õpetamisel.¹¹

Seda, kuidas on arenenud soouuringud haridusvaldkonnas, saab lugeda Haridusleksikonist¹², soolisest sotsialiseerimisest annab ülevaate artikkel soopsühholoogia-alases kogumikus¹³ ja soolõhesid hariduses iseloomustatakse paljudes erinevates publikatsioonides^{14, 15, 16}.

Soo ja hariduse erinevaid aspekte teemade ja haridustasemetega loikes koondab teabeportaal Haridus ja sugu / <http://www.haridusjasugu.ee/about/>.

Portaalist leiab materjale, mis toetavad sooaspekti lõimimist kõigi haridustasemetega õppe- ja kasvatustöösse, vajalikke sõnaseletusi, uurimuste tulemusi, juhend- ja õppematerjale, sh tunnikonsepte, õiguslikke ja poliitilisi dokumente.

2. Soolisuse teema õppekavades ja õppeprotsesside kirjeldustes

Õppekavade ja õppeprotsesside kirjeldustest selgub, et soolisuse, soorollide ja soostereotüüpide teemat käsitletakse pigem inimese- ja perekonna- kui ühiskonnaõpetuses, soolisust pigem bioloogilise ja sotsiaalse eristamistunnuse kui ühiskonna sotsiaalse struktuuri baaskategooriana. Kehtivatest inimeseõpetuse ainekavadest võib mitmel korral välja lugeda *sooliste erinevuste* alaste teadmiste omandamise rõhutamist. Inimeseõpetuse ainekavade kohaselt käsitletaksegi soolisi erinevusi eelkõige seksuaalharidusega seotud teemade kontekstis, keskendudes bioloogilis-anatoomilistele erinevustele ja seksuaalsusega seotud küsimustele ning paarisuhetele.

Kui ainult seoses seksuaalkasvatuse teemadega selgitatakse seda, kuidas arusaam soorollidest mõjutab poiste ja tüdrukute, meeste ja naiste käitumist ja ootusi vastassugupoolele, jääb käsitlus väga piiratuks ja mõisteid *naine-mees, tütarlaps-noormees* nähakse vaid seoses paarisuhetega.

Inimeseõpetuse õpitemustena on sõnastatud, et II kooliastme lõpuks õpilane mõistab, mis mõjutab enesehinnangut ning kuidas see kujuneb, teadvustab eelarvamuste mõju suhtlemisele igapäevaelus ja oskab tuua selle kohta näiteid, kirjeldab kaaslaste mõju ja survet otsustele ning mõistab otsuste

¹⁰ Hypatia õppematerjal: Leia reklaamidest soostereotüübid

http://media.voog.com/0000/0037/0396/files/Leia%20reklaamidest%20soostereot%3%BC%3%BCbid_koolid_ele.pdf

¹¹ Hypatia. Mõlema sugupoole kaasamine LTT ainete õpetamisel

http://media.voog.com/0000/0045/3839/files/M%3%B5lema%20sugupoole%20kaasamine%20LTT%20ainete%20%3%B5petamisel_koolidele.pdf

¹² Papp, Ü.-M. (2013) Soouuringud haridus- ja kasvatusvaldkonnas. Haridusleksikon (toim Mikser, R.) Eesti Keele Sihtasutus, 2013, lk 228–233

¹³ Bussey, K. & Bandura, A. 2008, Sotsiaalse soo kujunemise ja toimimise sotsiaalkognitiivne teooria. Rmt. Soopsühholoogia. A. Eagly, A. Beall, R. Sternberg (toim). Tallinn: Külim.

¹⁴ Valk, A. (2016). Soolised lõhed hariduses. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. https://www.hm.ee/sites/default/files/haridusmin_soolised_lohed_hariduses.pdf

¹⁵ Soolõime teemaleht. Sugu ja soolisus haridusvaldkonnas I. Üldharidus.

Võrdõigusvoliniku kantselei.

<http://kompetentsikeskus.volinik.ee/wp-content/uploads/2018/02/1-TEEMALEHT-%3%9Cldharidus.pdf>

¹⁶ Kuurme, T. Haridus, kasvatus ja sugupool. Raili Marling (toim). Sissejuhatus soouuringutesse (238–272). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.

tagajärgi; III kooliastme lõpuks oskab kirjeldada, kuidas mõjutavad inimese kasvamist ja arengut pärilikud ning keskkonnategurid, selgitada, mis on minapilt ja enesehinnang, iseloomustada erinevaid rühmi ja tuua näiteid enda kuuluvuse kohta erinevatesse rühmadesse ning võrrelda erinevate rühmade norme ja reegleid.

Nimetatud õpitulemused ei ole saavutatavad, ignoreerides soospekte ja kehtivat sooideoloogiat, soolise sotsialiseerimise mehhanisme ning vaidlustamata ühiskonnas väljakujunenud isiksuse arengut piiravaid soostereotüüpe.

Loodusõpetuses käsitletakse neljandas klassis inimese sise- ja suguelundeid, hormoone ja näärmeid ning vaatamata üldistele sugude bioloogilis-anatoomilistele erinevustele suunatakse õpilasi järeltulele, et kõik inimesed on ka bioloogiliselt (kehaehitus, hääl, liikumine jms) ainulaadsed.¹⁷ Ainulaadsuse ja omapärasuse põhjustena nimetatakse geene ja elu jooksul saadud kogemusi.¹⁸

Seda ainulaadsust ja omapärasust ning iga inimese väärtust puudutatakse ka inimeseõpetuses, aga teadmisi sellest, kuidas kujunevad tüdrukute ja poiste erinevused minapiltides, ei selgitata.

Õpilase eneseanalüüs jääb puudulikuks, kui ei osata selgitada, kuidas kujuneb sooline identiteet ja mis seda mõjutavad.

Sugude võrdsuse teemat võivad hägustada vähemusgruppide võrdse kohtlemise ehk mittediskrimineerimise ja nn erinevuste ja mitmekesisuse austamise küsimuste käsitlemine. Näiteks on õppekavades toodud märksõnad: *erinevuste ja mitmekesisuse väärtustamine, isiksuse iseärasused, soolised erinevused, erivajadustega inimesed*.

Kui rääkida erinevustest, erinevuste väärtustamisest, saab selle all mõelda neid elanikkonna vähemusgruppe, kelle olukorda nn enamusgrupiga võrreldakse (rahvus, vanus, erivajadused, seksuaalne sättumus jms).

Sugude ebavõrdsusele ei ole võimalik sama mudeliga läheneda, sest kaks soogruppi on enam-vähem ühesuurused ning kumbagi neist ei saa keskse normina käsitleda. Keda siis kellest erinevaks määratleda? Soolisus on omane kõigile inimestele. Sugude võrdsus ei ole nn mitmekesisuse küsimus.

Ühiskonnaõpetuse ainekavade õpitulemustes on muu hulgas ette nähtud, et II kooliastme õpilane seletab oma sõnadega ning kasutab kontekstis mõisteid *rahvus, riik, võrdõiguslikkus* ja *sallivus*, toob näiteid naiste ja meeste võrdsete õiguste ning nende rikkumise kohta Eestis, teab ja austab inimõigusi, teab, et kõik on võrdsed seaduse ees ja peavad seadusi täitma ning toob näiteid seaduskuuleka käitumise kohta.

Ette oleks nagu nähtud käsitleda naiste ja meeste võrdse kohtlemise e mittediskrimineerimise, st õiguslike küsimusi, mis taandavad võrdsuse küsimused indiviidide tasemele ja diskrimineerimisjuhtude käsitlemisele ning sellest hoidumisele, õiguslikele regulatsioonidele ja mitte niivõrd sotsiaal-majanduslikele ja kultuurilistele protsessidele, mis sugudevahelisi sotsiaalseid suhteid mõjutavad.

Ainekavadest ei leia soolise identiteedi mõistet ega ühiskonna hierarhilise soostrukturi käsitlemist eeldavaid märksõnu, inimestevaheliste võimuhete kujunemist mõjutavate soo, vanuse, rahvuse jms

¹⁷ Tiina Elvisto jt. Loodusõpetus 4. Klassile. Avita. 4.1. <https://www.opiq.ee/kit/11/chapter/478>

¹⁸ Sirje Kaljula, Aivo Saar, Kalle Sirel. Loodusõpetus 4.klassile.Koolibri 7.1. <https://www.opiq.ee/kit/108/chapter/5239>

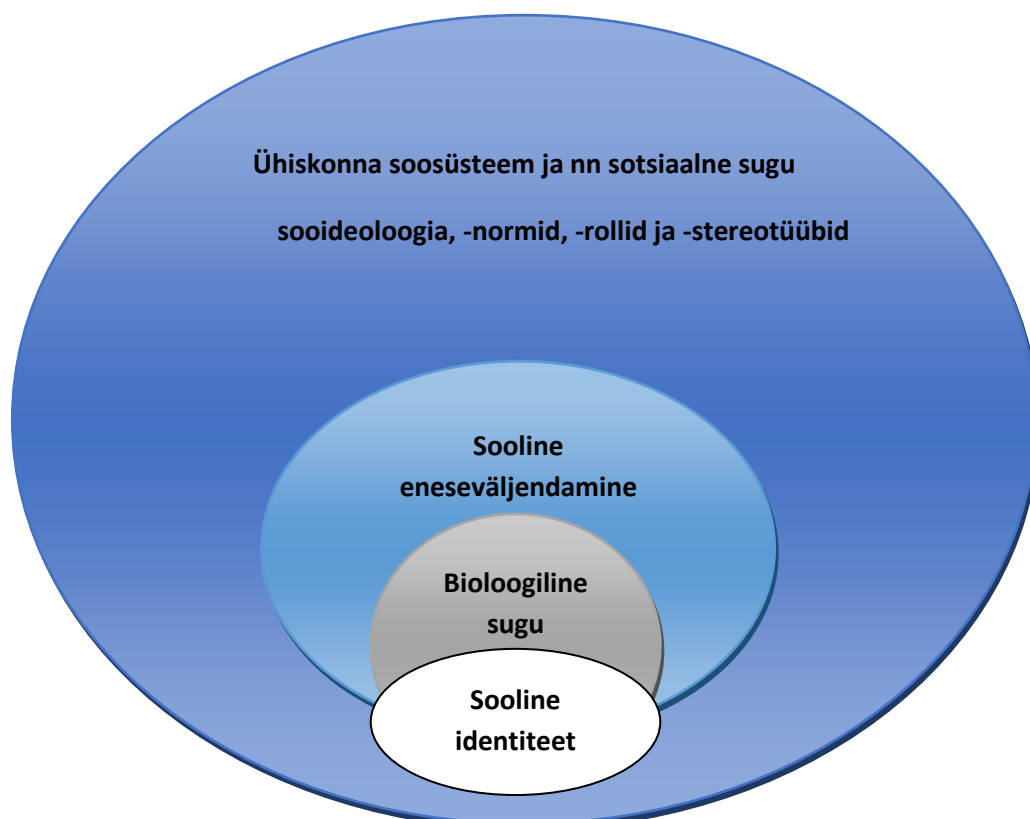
kategooriate rolli ning sotsiaalse ebavõrdsuse, sh soolise kihistumise kui sotsiaalse probleemi analüüsimise oskust.

III kooliastme lõpus peaks õpilane teemavaldkonna „Ühiskonna sotsiaalne struktuur“ alusel teadma ja oskama kontekstis kasutada mõisteid *sotsiaalsed erinevused*, *sotsiaalne kihistumine*, *sotsiaalne sidusus*, *sotsiaalne tõrjutus*, *identiteet*, *mitmekultuurilisus*, oskama märgata erinevusi sotsiaalsete rühmade vahel ja mõista nende põhjusi, väärtustama sotsiaalset õiglust ja sidusust ning väärtustama soolist võrdõiguslikkust.

Viimane õpitulemus võib jääda saavutamata, kui soolise ebavõrdsuse teemasid, põhjuseid ja tekkemehhanisme varasemalt pole käsitletud ja analüüsimiseks vajalikku mõisteraamistikku omandatud.

3. Soolisuse käsitlemise erinevad aspektid ja tasandid

Soolisuse ehk sookategooria mõiste avamisel on kasutatud **bioloogilise ja sotsiaalse soo** mõisteid. **Bioloogiline sugu** (ingl *sex*) tähistab naiste ja meeste anatoomilisi, füsioloogilisi ja geneetilisi erinevusi. **Sotsiaalne sugu** (ingl *gender*) hõlmab isiku enda ja teistega jagatud arusaamu sellest, mida peetakse ühiskonnas naiselikuks või mehelikuks. **Sotsiaalne sugu** hõlmab ühiskonnapoolseid ootusi naiseks ja meheks olemisele, sh soonorme, -rolle ning sugudevahelisi domineerimis- ja allumissuhteid. Seega on tegemist ühiskonna poolt kujundatud ja ajas muutuva ettekujutusega naiselikkusest ja mehelikkusest. Kui bioloogilise soo alusel jaguneb enamus nais- või meessoost inimesteks, siis naiselikkuse-mehelikkuse skaala on palju paindlikum ja muutuv vastavalt sotsiaalsele kontekstile ja olukorrale.

Mõisted tüdruk, poiss, naine, mees hõlmavad soolist identiteeti ja soolist eneseväljendamist ning neid kasutatakse soolisuse tähistamiseks kõigil tasanditel – nii inimese kui üksikisiku kui ka ühiskonna struktuursel tasandil.

Sooline identiteet on inimese enesemääratlus, osa minapildist, enda tunnetamine naise või mehena, enda seostamine soorühmaga ning seal kehtivate käitumisnormide ja omaduste seesmine omaksvõtmine. Sooline identiteet kujuneb sotsialiseerumise käigus.

Inimese teadmine sellest, kummast bioloogilisest soost ta on, kujuneb välja juba teisel-kolmandal eluaastal. Enamasti tunneb inimene ennast olevat samast soost, kui on tema bioloogiline sugu.¹⁹ Ka arusaamad soorollidest on välja kujunenud juba koolieelikutel. Sooidentiteedi sotsiaalsem osa – see, milline tüdruk või poiss, mees või naine ta tahab olla, sh üldised arusaamad naiselikkusest ja mehelikkusest – on aga paindlikud ja pidevas muutumises.

Sooline eneseväljendus tähendab oma soo rõhutamist riietuse, käitumise, kehakeele, žestide, soengu, hääle, ehtimise ja enesekaunistamisega vastavalt sellele, nagu kultuuriliselt ja sotsiaalselt on naisele või mehele tüüpiliselt omistatud.

Nii sooline identiteet kui ka eneseväljendus on vahetult mõjutatud antud ajastul kehtivatest normidest, rollidest ja stereotüüpidest.

Ühiskonna tasandil räägitakse kahest suuremast sotsiaalsest grupist – naistest ja meestest, *sugude võrdsusest e soolisest võrdõiguslikkusest*.

Igas ühiskonnas on ajaloolis-kultuuriliselt välja kujunenud naiste ja meeste sotsiaalkultuurilised rollid, sugudevaheliste suhete ja tööjaotuse korraldus e **soosüsteem (e sooline kord)**, mida peetakse normaalseks ja loomulikuks.

Soosüsteemis ilmnevat struktuurset soolist ebavõrdsust mõõdetakse faktiliste statistiliste andmete alusel, mis naiste ja meeste olukorda erinevates valdkondades kirjeldavad.

Soolõheks nimetatakse naiste ja meeste olukorda kirjeldavate statistiliste erinevuste ilmumist hariduses, tööturul, tervises, töötasus või muudes valdkondades.

Ühiskonna **sooideoloogia** on nõrgalt seostatud kogum ideid, hinnanguid, väärtusi, hoiakuid, millega vahendatakse ootusi naiste ja meeste sotsiaalsetele rollidele ja sugudevahelistele suhetele.

Sooideoloogiaid võib analüüsida konservatiivsuse ja liberaalsuse teljel.

Konservatiivsed ja traditsioonilised sooideoloogiad

- seletavad, miks ja kuidas naised ja mehed üksteisest erinevad,
- määravad nende erinevuste alusel naiste ja meeste erinevad võimalused oma õigusi *de facto* realiseerida, vastutused, piirangud ja tasud ning
- õigustavad halvustavaid reaktsioone soolise võrdõiguslikkuse edendamise suhtes.

Liberaalsed sooideoloogiad

- tunnistavad naiste ja meeste võrdsust ning võrdväärsust,
- eeldavad ja toetavad naiste ja meeste võrdset kohtlemist ning
- eeldavad ja toetavad egalitaarset tööjaotust.

¹⁹ Transseksuaalsusega on tegemist siis, kui inimene tunneb end olevat teisest soost, kui on tema bioloogiline sugu. Transsoolisus pole seotud seksuaalse orientatsiooniga.

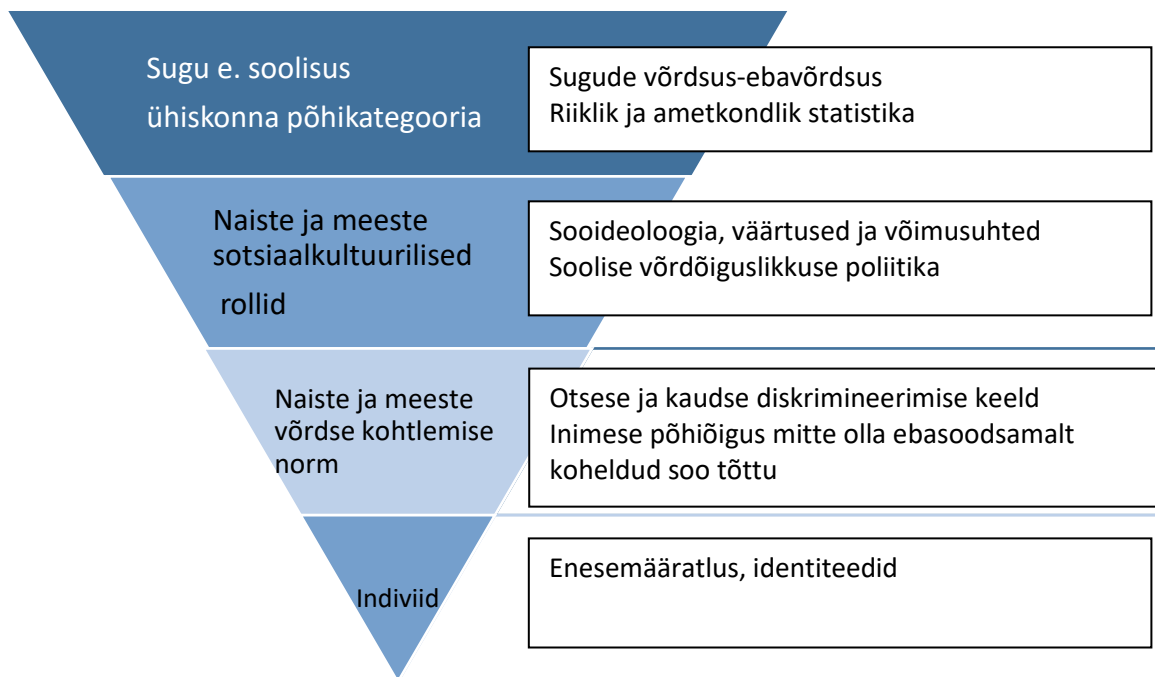
Sooideoloogia ilmneb keeles, tekstides, diskursustes, sümbolites ning naiste ja meeste kuvandites.²⁰

Seksism on mõtteviis sooideoloogias, mis on seotud eelarvamustega, et üks või teine sugu on võimekam või vähem väärtuslik kui vastassugu.

Soostereotüüpe nii naiselikkuse ja mehelikkuse kui ka soorollide kohta peetakse põhiprobleemiks soolise ebavõrdsuse säilimisel. Oskus neid märgata ja analüüsida on olulised kõigi soolise võrdõiguslikkusega seotud teemade puhul.

Sõnapaari *sooline võrdõiguslikkus* kasutatakse tavakeeles väga erinevate asjade tähistamiseks. Selle all mõeldakse naiste ja meeste võrdsust seaduse ees, soolise diskrimineerimise keeldu, seismist naiste õiguste eest, aga ka poliitika- ja teemavaldkonnana üldisemas mõttes. Sooline võrdõiguslikkus on ühiskonna üldine hüve ja alusväärtusena nimetatud hariduse alusdokumentides.

On oluline teha vahet soolise võrdõiguslikkuse poliitikatel, mis on suunatud väljakujunenud sugude ebavõrdsuse (soolise kihistumise) vähendamisele ühes või teises ühiskonnaelu valdkonnas ja inimeste individuaalsele õigusele mitte olla ebasoodsamalt koheldud võrreldes vastassoost isikuga mingis konkreetses olukorras.

Inimese põhiõigus – mitte olla ebasoodsamalt koheldud teatud valdkondades – on tagatud ka vähemusgruppidesse kuulumise (vanus, rahvus, erivajadus) ja mõne enesemääratluse aspekti (usutunnistus, veendumused, seksuaalne sättumus) alusel. Inimeste enesemääratluse mitmed aspektid pole silmaga nähtavad ning nende olukorrad statistiliselt mõõdetavad ja võrreldavad. Grupid, keda ohustab ebasoodsam kohtlemine või kes tunnevad end ühiskonnas marginaliseerituna, rakendavad meetmeid ja tegevusi, et saavutada oma identiteedirühma suurem tunnustatus. Need kuuluvad nn identiteedipoliitika valdkonda. Riigipoolseks panuseks identiteedipoliitikasse saab lugeda

²⁰ Papp, Ü. Soosüsteem ja sooideoloogia – kesksed mõisted märkamaks soolist ebavõrdsust.
<http://kompetentsikeskus.vollinik.ee/wp-content/uploads/2018/01/Soosusteem-ja-sooideoloogia-2014.pdf>

õigusnormidega kehtestatud diskrimineerimise keeldu vähemus- või haavatavamatesse gruppidesse kuulumise või enesemääratluse alusel.

Ükskõik kui detailne soo või seksuaalsuse alusel kategoriseerimine ei väljenda mingit tõde konkreetse inimese olemuse, võimete ja käitumise kohta. Juhul, kui ühiskonnas on välja kujunenud hinnangulised arusaamad mingi sotsiaalse grupi suhtes, on enamasti tegemist eelarvamuste ja stereotüüpidega.

3.1. Soostereotüübid

Stereotüübi all üldiselt mõeldakse igasugust tugevalt lihtsustatud kirjeldusi/üldistusi mingite nähtuste, olendite, asjade grupi kohta. Inimese mõtlemine toimubki enamasti lihtsustavate stereotüüpide abil.

Sotsioloogias, mis uurib sotsiaalsete gruppide ja ühiskonna vahelisi seoseid, nimetatakse stereotüübiks hindava iseloomuga, hoiakulist, intensiivset üldistust mingi grupi omaduste, käitumiste kohta.

Soostereotüübid on suhteliselt püsivad ettekujutused naistele ja meestele omastest kehalistest, psüühilistest ja käitumuslikest omadustest ja täidetavatest rollidest.

Soostereotüübid võivad pärineda kultuurist, milles inimesed on sotsialiseerunud, reaalistest gruppidevahelistest kultuurilistest ja sotsiaal-majanduslikest erinevustest, inimeste gruppidesse kategoriseerimisest ja eelarvamustest ning eelhoiakutest nende gruppide suhtes.

Soostereotüübid mitte ainult ei kirjelda neid omadusi ja käitumisi, mida ühte või teise soogruppi kuulujatele *iseloomulikuks* peetakse, vaid on oma funktsioonilt ka *normatiivsed*, kirjutades ette, millised nad peavad olema, kuidas käituma ning milliseid rolle täitma. Ühiskonnas levinud soostereotüübid võivad olla iga indiviidi jaoks nagu etteantud mudelid, millega peab ennast kohandama.

Sotsiaal-psühholoogias ja psühholoogias kasutatakse stereotüübi mõistet seoses kognitiivsete protsessidega kui kinnistunud seoste kogumit, mis väljendub isiku (indiviidi) hoiakutes, harjumustes ja käitumises.

Sooliseks stereotüüpiseerimiseks e stereotüüpseks ja eelarvamuseks suhtumiseks sugudesse nimetatakse tavasid ja praktikat, mille kohaselt tüdrukutele või poistele, naistele või meestele omistatakse konkreetseid tunnusoone, omadusi või rolle üksnes tema kuulumise tõttu soogruppi (naiste või meeste sotsiaalsesse rühma).

Stereotüüpiseerimise käigus tehakse üldistusi, kus teatud soost inimestele omaseks peetavaid tunnuseid laiendatakse tervele rühmale või vastupidi, rühmale omistatud tunnuseid ja omadusi laiendatakse ühele konkreetsele inimesele.

Selline stereotüüpiseerimine on enamasti soolise diskrimineerimise põhjuseks, sest ei võta arvesse inimeste isikuomadusi ning individuaalseid jooni.

Soostereotüübid tähtsustavad üle sugude omandatud psühhofüsioloogilisi ja käitumuslikke erinevusi, omistades meestele aktiivsemaid, naistele passiivsemaid rolle. Soostereotüübid vastandavad naisi ja mehi, enamasti väärtustavad mehi ja mehelikkusega seotut rohkem kui naisi ja naiselikkusega seotut (e alavääristavad naisi), kindlustavad meeste domineerivat positsiooni ja kinnistavad soorolle.

Soorollid on õpitud käitumisviisid teatud ühiskonnas, kogukonnas või muus rühmas, mis määravad ära, milliseid tegevusi, töid ja kohustusi tajutakse tütarlastele ja naistele ning poistele ja meestele sobivatena. Soorollid muutuvad seoses muutuvate majanduslike või poliitiliste oludega, samuti seoses ühiskonna sotsiaalse arenguga.

Soorollide stereotüübid on üldistatud kujutus sellest, kuidas erinevast soost isikud peaksid välja nägema, millest nad peaksid huvituma, kuidas käituma, mida tegema, milliseid kohustusi täitma jms.

Soostereotüüpide abil võetakse omaks sellised soolisusega seotud **müüdid**²¹, mis vastavad ühiskonnas aktsepteeritud ja võimu omavate arvamusiidrite (poliitikud, teadlased, õpetajad, ajakirjanikud jt) poolt kujundatud ootustele..

Näiteks on müüdik kujunenud arvamus, et naistel ja meestel on kaasasündinud sotsiaalpsühholoogilised omadused (nt mehed on *enesekindlad, iseseisvad ja tugevad* ning naised on *hoolitsevad, loovad ja koostöövalmis*, tüdrukud on *loomult korralikumad*, poisid on *sündinud loovamad, algatusvõimelisemad*).

Mitte kõik üldistused sugude kohta pole alati negatiivsed. Nn **kahjulikud või negatiivsed soostereotüübid** on sellised, mis muu hulgas piiravad tüdrukute või poiste, naiste või meeste võimalusi arendada isiklike võimeid, teha oma karjääri ja valikuid elu ja eluplaanide osas.

Nn kahjulikud stereotüübid võivad olla keeles ja kõnes väljendatuna otseselt vaenulikud/negatiivsed ja alavääristavad (nt *naised on irratsionaalsed*), aga ka näiliselt heatahtlikud stereotüübid (nt *naised on hoolitsevad*) võivad kujuneda piiravateks ja kahjulikeks.

Soolistereotüüpe iseloomustab

- püsivus
- neid ei kalduta kummutama ei loogiliste arutelude ega tõenditega
- sügav juurdumus
- Inimesed ei märka nende olemasolu ega seda, kuidas nad mõjutavad taju ja tegevusi.

Soostereotüübid loovad naiste ja meeste erinevat staatust. "Tüüpiliselt naiselikud" omadused, pererollid, emaksolemine määravad naiste madalama sotsiaalse staatuse, väiksemad ressursid ühiskonnas. „Tõelise mehe“ omadused, näiteks tööalane edukus, määravad meeste kõrgema sotsiaalse staatuse ja ühiskondliku tunnustuse. Ekslikult ja stereotüüpselt arvatakse, et see on asjade „loomulik“ käik.

Soolised stereotüübid **vastandavad** naisi ja mehi. Tööde ja tegevuste jäika jagunemist naiste ja meeste vahel peetakse ekslikult looduse poolt etteantuks. See piirab järgmise põlvkonna haridus-, kutse- ning tegevusalade valikuid. Soostereotüübid taastodavad naiste nõrgemat positsiooni tööturul, madalamaid sissetulekuid, väiksemaid võimalusi kaasa rääkida ühiskonna jaoks oluliste otsuste langetamisel.

²¹ Müüt on kultuuris üldiselt omaks võetud (väär)arusaam ühiskondlike nähtuste mõistmiseks ja selgitamiseks ning korraldamiseks viisil, mis on kooskõlas ning kujundatud valitseva maailmavaate/ideoloogia poolt selleks, et muuta seda endastmõistetavaks ja loomulikuks. Soostereotüüpide abil võetakse omaks sellised soolisusega seotud müüdid, mis vastavad ühiskonnas domineerivate gruppide poolt kujundatud ootustele.

Juurdunud stereotüübid ja eelarvamused sugude kohta piiravad isiksuste vaba arengut, sest sunnivad arendama omadusi, mis vastanduvad teisele soole. Just kehtivad soostereotüübid orienteerivad tüdrukuid ja poisse, naise ja mehe valima elustrateegiaid, käitumisstiile, suhteid teistega, mida ühele või teisele soole tüüpiliselt peetakse.

Eestis on laialdaselt levinud traditsioonilised soorollide stereotüübid, mis jagavad ametid ja elukutsed nn naiste töödeks ja nn meeste töödeks. Traditsioonilised rolliootused eeldavad, et mees seab esikohale töö ning naine kodu ja peresuhted.

Soostereotüüpe võib analüüsida kolmes suuremas grupis:

1. Stereotüübid naiselikkuse-mehelikkuse (maskuliinsuse-feminiinsuse) kohta on näiteks ettekujutused naiste ja meeste kehalistest, psüühilistest ja käitumuslikest omadustest. Tüüpiliselt on need sugusid vastandavad.

Näiteks peetakse naise emotsionaalsemateks, nõrgemateks, kartlikemateks, hoolivamateks, jutukamateks, passiivsemateks. Mehe peetakse ratsionaalsemateks, tugevamateks, julgemateks, egoistlikemateks, kinnisemateks, riskialtimateks ja aktiivsemateks. Oletatakse, et naised on orienteeritud rohkem perele, mehed aga koduvälisele edule töömaailmas.

Tegelikult ei ole õige rääkida naiselikkusest-mehelikkusest ainsuses nagu oleks need ammendavad ja kõikehõlmavad mõisted ja vastavad arusaamale, et mehed on mehelikud ja naised on naiselikud juba oma loomu poolest. Tegelikuses on erinevaid mehelikkusi ja naiselikkusi väga palju .

2. Stereotüübid sugudele sobivate pere- ja ametirollide kohta näevad naistele ette tegelemist ülesannete ja ametitega, mis nõuavad sotsiaalsust, empaatilisust, inimestega suhtlemist. Meestele peetakse sobivateks rohkem instrumentaalse sfääriga seotud tegevusalasid.

Stereotüüpsed arvamused selle kohta, milliseid rolle peaksid naised ja mehed ühiskonnas täitma, lähtuvad suure osas sellest, mida konkreetsel ajalooetapil tegelikkuses nähakse.

Stereotüüpsed soorolliootused **piiravad** nii täiskasvanute kui ka laste isiksuslikku arengut ja vabu valikuid. Stereotüüpidest tulenevad ootused naiste ja meeste käitumise kohta võivad suruda neid rolli, kus nad alateadlikult püüavadki vastata neile esitatud ootustele.

3. Stereotüübid töö sisu kohta. Traditsiooniliselt eeldatakse, et naised töötavad pigem teenindajatena – tervishoius, hariduses, ja mehed tehnilisi oskusi nõudvatel aladel.

Soostereotüübid on enamasti

- pealiskaudsed
- lihtsustavad
- kokkuleppelised
- skemaatilised ja deklaratiivsed
- ilma vasturääkivusteta
- hinnangulised ja väärtuselise varjundiga
- naise ja mehe vastandavad
- püsivad ja ajas aeglaselt muutuvad.

4. Sooaspektide käsitlemine Innove õppeprotsesside kirjeldustes viidatud õppevahendites ja õppekeskkondades²²

4.1. Üldised tähelepanekud

1. Juurdepääs õppeprotsesside kirjelduste juures toodud õppevahenditele on osaliselt takistatud, sest lingid sageli ei avane, on eemaldatud või viivad Innove või muu riigiasutuse veebilehele, mitte pealkirjakohase materjali juurde. Ilmselgelt pole neid olemasolevaid materjale regulaarselt üle vaadatud ega täiendatud uuemate materjalidega.

Uuringud, millele viidatakse, pole vastavate institutsioonide veebist enam kättesaadavad.

Mitmed lingiviited on seotud Sotsiaalministeeriumi ja soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei kodulehekülgedega, aga sealt edasilikumiseks pole mingeid juhiseid.

Oma rolli linkide aegumisel mängivad kindlasti ka veebilehtede muutmine, ümberkujundamine ja täiendamine. Näiteks on muudetud ja täiendatud Statistikaameti andmebaase ja otsinguvõimalusi, muutunud on algne soolise võrdõiguslikkuse voliniku veebileht. Kahjuks on ka Innove veebist kadunud viide infoportaalile „Haridus ja sugu“.

Haridusportaalil „Koolielu“ puuduvad soolisuse või sugude võrdsuse käsitlemisega seotud materjalid. Paljud teemakohased viited on erinevate ametiasutuste veebilehtedele, mitte teadusartiklitele või uurimustöödele.

2. Enamus sooaspektiga seostatavaid materjale on seotud seksuaalkasvatuse teemadega.

Näiteks metoodilised soovitusel seksuaalkasvatuse teemade kohta kooliastmeti on püstitanud 2. klassi õpitulemusena *sugupoolte erinevuste ja sarnasuste* alase teadlikkuse, teises kooliastmes teadmiste omandamise *sugutunnustest ja soojätkamisest* ning kolmandas kooliastmes jõudmise *suguküpsuse ja seksuaalsuhete ning seksuaalsete identiteetide* teemadeni.²³ Need on praktiliselt ka ainsad, milles soostereotüüpide teemat käsitletakse.

Õpetajaraamatus „Seksuaalkasvatus II ja III kooliaste“²⁴ soovitatakse panna õpilased arutlema stereotüüpsete ja mittestereotüüpsete rollimudelite üle, tuues vastavaid väiteid, mida õpilased saavad seostada oma kodu, vanemate, vanavanemate ja enda igapäevase eluga. Kahjuks sõnastatakse soovitustes stereotüübid ja soorollid taas paarisuhete kontekstis:

„Lõpetage tund seisukohaga, et mida tolerantsem ja eelarvamustevabam on inimeste ettekujutus mehe ja naise rollist, seda lihtsam on erinevast soost inimestel, poistel ja tüdrukutel, meestel ja naistel teineteist mõista.“

²² Innove õppekavaveeb. <https://oppekava.innove.ee/>

²³ Margit Kagadze, Merike Kull. Seksuaalkasvatuse käsitus kooliastmeti http://oppekava.innove.ee/wp-content/uploads/sites/6/2016/09/Seksuaalkasvatuse_k%C3%A4sitlus_kooliastmeti.pdf

²⁴ Eesti Seksuaaltervise Liit. Seksuaalhariduse koolitajaraamat <http://www.estl.ee/admin/upload/Dokumendid/ESTL%20Seksuaalhariduse%20koolitajaraamat%20EST%20-%201%20lk.pdf>

Sõnaühendi „*mehe ja naise roll*“ kasutamine (ainsuses) võib tähendada ehk rollijaotust peres või paarisuhtes/abielus, aga isegi paarisuhte raames on mitmeid rolle, mida kas siis naised või mehed suurema tõenäosuse või sagedusega täidavad. Nagu edasine tekst selgitab, võib soorolle olla palju.

„Rangete soorollide olemasolu võib takistada inimestel olla need, kes nad on. Suhtes (poisid/tüdrukud ja mehed/naised) pakuvad rõõmu eelkõige ühised huvid ja tegevused (nt koos söögi tegemine, koos matkamine, koos rulaga sõitmine, koos mererannas jalutamine), mitte niivõrd rangete soorollide järgimine (nt rulaga sobib sõita poistel ja mererannas jalutada tüdrukutel).“²⁵

Seksuaalkasvatuse teemade puhul on kasutatud psühholoogiateaduslikku stereotüübi mõistet, kui kinnistunud seoste kogumit, mis väljendub isiku (indiviidi) hoiakutes, harjumustes ja käitumises. Selles tähenduses räägitaksegi nt „*stereotüüpselt*“ ja „*mittestereotüüpselt*“ käitumisest paarisuhtes.

3. Nii mõnedki viited ei ole kooskõlas ainekava teemaga. Näiteks on I kooliastme juurde lisatud link 5.-6. klassi seksuaalkasvatuse kontrolltööle²⁶ ja 5.-6. klassi inimeseõpetuse puhul on soovitatud enesehindamise käsiraamatut, mis puudutab noorteühenduste kui organisatsiooni ja selle tegevuste hindamist, mitte indiviidi enesehinnangu küsimusi.²⁷ Samuti on III kooliastme inimeseõpetuse aine juures viide juhiste, mis puudutavad ühiskonnaõpetuse küsimusi alates I kooliastmest gümnaasiumini²⁸ ning ei ole seotud seksuaalkasvatuse või -käitumisega.

Seevastu on viimaste aastate jooksul lisandunud hulk selliseid veebimaterjale, mida õpetajad ja õpilased saaksid inimese- ja ühiskonnaõpetuse ainetes kasutada. Üha rohkem on ka õpilasi motiveerivaid ja interaktiivseid veebimaterjale.

Uuemate materjalide soovituslikud viited on toodud lisa nr 2.

4.2. Soovitused Innove õppekavaveebis viidatud materjalide kasutamiseks

Allpool on käsitletud küsimusi, mis tekkisid Innove õppekavaveebi inimese- ja ühiskonnaõpetuse ainate õppeprotsesside kirjeldustes soovitatud õppevahendite ja keskkondade läbivaatamisel.

1. I kooliastmele on elukutsete ja ametite tutvustamiseks soovitatud **arvutiprogrammi Ametiguru** (<http://www.ametiguru.ee>).

Saatesõnas on selgitatud, et „*Ametiguru on arvutiprogramm, mis seob omavahel mängu ja õppimise. Veelgi enam – ta valmistab lapsi ette mõtlema oma tulevase töö ja ameti peale. Mängu sisuks on sõnade ära arvamine, tuginedes ette antud tähtedele ning järkjärgult avanevatele vihjetele. Kõik mängus olevad sõnad on illustreeritud lõbusate joonistustega, mis avanevad kahes osas. Sõna*

²⁶ <http://elamus.onepagefree.com/?id=17240&>

²⁷ http://www.enl.ee/UserFiles/kasulikku/Enesehindamise_kasiraamat_noorteuhendustele_ENL_2008_final.pdf

²⁸ [Papp, Ü., Kütt, R. Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuses.](http://www.enu.ee/lisa/458_Soolise_vordõiguslikkuse_teede_kasitlemine_põhikooli_ja_gümnaasiumi_ühiskonnaõpetuses)

http://www.enu.ee/lisa/458_Soolise%20vordõiguslikkuse%20teemad%20yhiskonnaopetuses_.pdf

arvamise alguses on pildil kujutatud ametimees esmalt ilma iseloomuliku atribuutikata. Pärast viimase tekstivihje avanemist pilt vahetub ning ilmuvad ka antud ametile iseloomulikud atribuudid.“

Tegelikult ei ole piltidel sugugi kujutatud ainult „*ametimehi*“, on ka ametinaiisi.

Kuna õpilased loovad nii sõnadest kui ka piltidest mentaalsed kujutlused inimeste rollidest, sh ka võimalikest ametitest enda jaoks, on põhiprobleem selles, et kõik nn lõbusad joonistused on toodud äärmiselt soostereotüüpselt: on nn naiste ametid ja meeste ametid, ja see võib piirata tüdrukute ja poiste arusaamu oma tulevasesest tööst või ametist.

Õpetajatel on võimalik ka ise uusi sõnu mängu sisestada, seega ka võimalus muuta kõikide selliste ametite nimetusi, mille põhisõnaks on *mees*, ja asendada need sooneutraalsematelga.

Mängu illustratsioonid annavad võimaluse juba varakult käsitleda sooliste eelarvamuste ja hoiakute küsimusi, arutades piltide põhjal, kas ametis võib töötada ka vastassoost isik. Õpetaja võiks ise ka märgata, et meeste ametite spekter on palju rikkam kui naiste oma.

Sooliselt stereotüüpsete ametirollide vältimist ja nn naiste ja meeste töödeks sildistamisest hoidumist tuleb silmas pidada kõigi selliste teemade puhul, kus käsitletakse erialade ja töödega seotud teemasid. Kui õpilased peavad rääkima oma vanematest, kus keegi töötab ja mida teeb, võiks õpetaja rõhutada sooliselt mittestereotüüpseid tegevusi nii kodus kui väljaspool kodu.

2. Põhikooli kõigis astmetes on inimese- ja ühiskonnaõpetuse ainekavades välja toodud ühe **õpitolemusena teadlikkus „soolistest erinevustest“**, täpsustamata, mille suhtes või millega seoses.

Näiteks I kooliastme õpilane „*teab, mille poolest sarnanevad ja eristuvad erinevad sugupoole*“. Õppeprotsesside kirjelduse sõnastuses „*eristab mehi ja naisi*“ ja soovituslikuks rühmatöök on „*naise ja mehe võrdlemine*“.

Oletada võib, et keskendutakse bioloogilis-anatoomilistele erinevustele, mida käsitletakse teise õppeaasta loodusõpetuse aines, kus võrreldakse inimese erinevust teistest imetajatest, inimeste pikkust, käte siruulatus jms.

Nii õpieesmärk kui rühmatöö sisu vajaks kindlasti edaspidi täpsustamist, sest lastel on arusaam sugudest välja kujunenud juba eelkoolieas. Näiteks Maailma Tervishoiuorganisatsiooni poolt sätestatud seksuaalhariduse standardite alusel peaksid koolieelsed lapsed muu hulgas juba teadma, et „*on olemas erinevad sood, omandanud positiivse hoiaku oma bioloogilise ja sotsiaalse soo suhtes (positiivne sooidentiteet: „Hea on olla tüdruk või poiss!“), austama nii mees- kui naissugu (soolist võrdõiguslikkust) ja suhtuma paindlikult soorollidesse*“.²⁹

Õpetaja peaks tähelepanu juhtima sellele, et erinevad küll kehad ja riietus, aga mitte vaimsed võimed või isiksuseomadused.

3. II kooliastme inimeseõpetuses on lingiviide 2004. aastal ajakirjas Horisont avaldatud psühholoog K. Kreegipuu artiklile „**Mehed, naised ja vaimne võimekus**“³⁰

²⁹ Koolieelses eas laste seksuaalkasvatus: keha, tunded ja turvalisus Metoodiline materjal lapse seksuaalse arengu toetamiseks. Tallinn, 2018

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/154652678970_seksuaalkasvatus.pdf

³⁰ Kreegipuu, K. (2004) Mehed, naised ja vaimne võimekus: http://www.loodusajakiri.ee/horisont/artikkel290_256.html

Kuigi artiklis arutletakse selle üle, kas ja milliseid erinevusi on mõõdetud ning jõutakse järeldusele, et vastamata küsimusi on palju, on psühholoogiavaldkonna uuringutele toetudes toodud kaheldavaid väiteid, mis pole kooskõlas nüüdisaegsete teaduslike järeldustega. Ka ei püstitata enam naiste ja meeste vaimsete võimete või ajude erinevuste probleeme.

Soovitus: Psühholoogia valdkonnas tehtud naissoost ja meessoost isikute võrdlevate uuringute järelduste suhtes tuleks olla ettevaatlik. Enamasti tehakse need väikese katseisikute grupi pealt, arvestamata sotsiaalse keskkonna ja sotsialiseerimise küsimusi.

Ka mitmed psühholoogiavaldkonna isiksusetestid kasutavad keelt. Sedasama keelt, mille abil ja kaudu konstrueerib inimene oma minapildi. Omadused, millega inimesed ennast samastavad, on tihti sooliselt määratletud.

Keskendumine soolistele erinevustele jätab märkamata soosisesed erinevused, sotsiaalse konteksti ning tõsiasja, et sugude vahel on tegelikult sarnasusi palju rohkem.

Janet Hyde, Berkeley Ülikooli professor, on analüüsinud enam kui 5000 psühholoogiaalast uuringut, millega püüti võrrelda naiste ja meeste matemaatilisi, verbaalseid ja ruumilisi võimeid, agressiivsust, eneseteadlikkust ning arvutikasutuse oskusi. Üksikud uuringud andsid vastukäivaid tulemusi, aga kui kõik kokku võeti, siis ca 7 miljoni katseisiku põhjal jõuti järeldusele³¹, et naised ja mehed on oma psüühilistelt omadustelt ja võimetelt sarnased.

Järeldused aju-uuringutest väidavad, et aju on individuaalsem kui sõrmejalg, ning siin on inimestevahelised erinevused sugudevahelistest suuremad, ja pole ühtegi aspekti ajutegevuses, mis ei oleks mõjutatud kultuurilistest stereotüüpidest³².

Soovitada võiks 2019. a suvel Sirbis ilmunud Kadri Aaviku ülevaadet³³ tunnustatud neuroteadlase G.H. Ripponi monograafiast³⁴, mis kummutab müüdi naiste ja meeste ajude erinevusest.

4. Sotsiaalministeeriumi **videoklipid soolistest eelarvamustest ja stereotüüpidest**³⁵ on väga head näited, aga enne vaatamist ja arutelu peaks õpetaja koostama suunavaid küsimusi, millele vastuseid peaks otsima. Vastasel juhul tekitavad klipid nalja ja naeru, jättes sisulise sõnumi kõrvale. Eelnev küsimuste püstitamine aitab õpilastel eelarvamuste olemust märgata ja verbaliseerida. Alustada võiks sellest, mida õpilased üldse videotes tähele panevad.

Näiteks videoklipi „Aiapidu“ puhul võiks esitada üpris lihtsaid küsimusi:

- Mis sündmusega on tegu?
- Kelleks tahtis noormees saada?
- Kuidas suhtusid sellesse perekond ja külalised?
- Milliseid ameteid pakkus poisile isa?
- Kelle „omad“ olid pojad?

³¹ Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60(6), 581-592.
<https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-606581.pdf>

³² Gordelia Fine (2010) *Delusions of Gender: The Real Science behind Sex Differences* ('Soo pettekujutelmad') W. W. Norton & Company;

³³ Aavik, K. (2019) *Ajud Marsilt ja Veenuselt? Naiste ja meeste ajudest neuroteadlase pilgu läbi*. Sirp 19.07.2019.
<https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ajud-marsilt-ja-veenuselt/>

³⁴ Gina Rippon, *The gendered brain: The new neuroscience that shatters the myth of the female brain*. Penguin Books 2019.

³⁵ Sotsiaalministeeriumi videoklipid soolistest eelarvamustest ja stereotüüpidest
<http://www.stereotüüp.ee/videoklipid>

- Kes tundis ennast süüdi?
- Milliseid reaktsioone kutsusid esile noormehe valikud: õpetaja, emakeele õpetaja, algklasside õpetaja, hooldusõde?
- Milline on selliste ametite omavaheline staatus?
- Kes noormeest tema valikutes toetas?
- Kas noormees läheb õpetajaks?
- Kui ei, siis miks ei lähe? Kas see on ühiskonna jaoks probleem?

5. II kooliastmes on soovitatud soorollide ja soostereotüüpide teema avamisel kasutada **Rahvusringhäälingu arhiivi telesaateid**, mis on salvestatud 2009. a. M. Aunaste saatesarjast „Mida teie arvate?“^{36, 37}.

Tegemist on väga pikkade meelelahutuslike saadetega ning äärmiselt kirju ekspertide seltskonnaga, kelle tekstidest võib küll välja lugeda arvukaid eelarvamusi ja müüte, aga selliste vestluste analüüsimine on keeruline. Analüüsimine eeldaks väga põhjalikke eelteadmisi selle kohta, mida ja kuidas jälgida. (Nt rolli mõiste erinevatest tõlgendamistest kuni saatejuhi ja ekspertide käitumise ja keelekasutuseni).

Saates kasutatavad videoklipid, mida analüüsida soovitatakse, on üles ehitatud sugude vastandamisele, negatiivsete kuvandite loomisele naise-mehe suhetes indiviidide ja paarisuhete tasandil ning pigem sunnivad vaatajat tegelasi sildistama ja naeruvääristama, mitte ühiskonnas kehtivaid soostereotüüpe analüüsima.

Eelarvamusi ja soolisi stereotüüpe on õpilastel lihtsam analüüsida näiteks teemakohaste artiklite, nende kommentaaride ja/või diskussioonide näitel.

Näiteks P. Ratassepa artiklile „Täiuslik naine ja täiuslik mees“³⁸ lisatud kommentaaride kriitiline analüüs võimaldaks välja tuua, kuidas

- a) ei osata teha vahet bioloogilistel kehadel ja sotsiaalsel sool,
- b) inimlikud omadused aetakse segamini bioloogilis-anatoomiliste erinevustega,
- c) üksiku eksperimendi põhjal väidetakse, et ajul on analoogiliselt suguelunditega kaasasündinud soolised erinevused,
- d) ollakse seisukohal, et on olemas naiselikke ja mehelikke psüühilisi omadusi, mis on looduslikult ettemääratud, või
- e) nagu oleks sünnitamine looduse poolt määratud sooroll jms.

6. Naiselikkuse ja mehelikkuse, soorollide ja stereotüüpide käsitlemiseks on soovitatud **Kadri Bank'i ettekannet soostereotüüpidest meedias**.³⁹ Ilmselt on see õpilastele huvitav jälgida, sest kõneleb noor üliõpilane ja oma isiklikust kogemusest.

Lisaks lihtsalt vaatamisele-kuulamisele annab video hea võimaluse analüüsida seda, milliseid aspekte vaadatakse stereotüüpide väljaselgitamiseks. Seega oleks õpetajal vaja ette valmistada konkreetsed küsimused näiteks selle kohta, mida (väljanägemine, riietus, kehakeel jms) kõneleja käsitleb.

³⁶ Mida teie arvate?: Soorollid. <https://arhiiv.err.ee/vaata/mida-teie-arvate-soorollid>

³⁷ Mida teie arvate?: Stereotüübid
<https://arhiiv.err.ee/vaata/mida-teie-arvate-stereotuubid>

³⁹ Soolised stereotüübid meedias: Kadri Bank at TEDxYouth@Tallinn"
https://www.youtube.com/watch?v=I0KOiMI_f64

Selline lähenemine võimaldab õpilastel endil samalaadseid miniettekandeid teha, analüüsides nüüdisaegseid meediasõnumeid, reklaame, aga ka näiteks õpikute illustratsioone.

Õpetajatel on võimalik eelnevalt tutvuda K. Banki magistritööga⁴⁰, milles käsitletakse kultuuri seksualiseerimist ning tuuakse näiteid ka meie kohalikest reklaamidest.

7. Eesti Seksuaaltervise Liidu poolt välja antud „**Seksuaalhariduse koolitajaraamatus**“ on pearõhk seksuaalse enesemääratluse kui soolise identiteedi ühe segmendi käsitlemisel. Paaril leheküljel tutvustatakse bioloogilise ja sotsiaalse soo, soonormide mõisteid ja soovitatakse lasta õpilastel analüüsida, kuidas mõjutavad reklaamid inimeste nägemust sugude ideaalsetest kehadest. Ülesande sõnastustes (lk 50) võib aga välja lugeda, et on olemas bioloogilisest soost tulenevaid omadusi. On oluline, et õpetajad piirduksid siin viitamiseга füüsilistele ja mitte muudele isikuomadustele.⁴¹

Õpetajaraamatus „**Seksuaalkasvatus II ja III kooliaste**“⁴² aktiivtööde osas (lk 137) käsitletakse, kes ja mis mõjutavad lapsepõlves ja murdeas soorollide kujunemist. Analüüsitakse meedias ja reklaamis esitatud kuvandeid, kuid soostereotüüpide ja soorollide mõju käsitletakse üksnes paarisuhete kontekstis. Teoreetilisest osast (lk 31) võib leida lause et „*poiste ja tüdrukute vahel on sünnist saadik rida psühholoogilisi erinevusi: erinevad iseloomujooned, erinev negatiivsete tunnetega toimetulek, erinev mitteverbaalne käitumine, erinevad mänguasjade, mängude ja hobide eelistused*“.

Seisukoht on essentsialistlik ja alates 1980ndatest nüüdisaegse teaduse poolt kummutatud. Tegemist ei ole kaasasündinud („*sünnist saati*“) erinevustega vaid sotsialiseerimise käigus omandatud käitumismustritega.

8. Eesti Ajalooõpetajate Seltsi poolt 2006. a koostatud ühiskonnaõpetuse materjali „**Inimene ja ühiskond**“⁴³ peatükis 12 avatud soolise võrdõiguslikkuse käsitus, terminid ja soovituslikud ülesanded vajaksid kaasajastamist. Ilmselt on mõiste „*võrdsus*“ asemel kasutatud „*võrdõiguslikkuse*“ mõistet. Teema juurde lisatud märksõnad „*suhted igapäevaelus, abielu, sh vara, seksuaalkäitumine*“ jms tekitavad küsimusi, kuidas need on seotud struktuurse soolise ebavõrdsusega. Märksõnaks on küll soorollid, aga mitte soostereotüübid, sooline kihistumine või võimu ja tööde jagunemine naiste ja meeste vahel. Ebaselged on püstitatud eesmärgid, nt „*õpilane mõistab soolise võrdõiguslikkuse olemust, lähtudes inimeste subjektiivsetest arvamustest*“ või mõistab, et „*reaalne võrdõiguslikkus sõltub konkreetsetest inimestest, nende vaadetest ja usulisest-kultuurilisest taustast*“

Sugude võrdsus *de facto* („*reaalne võrdõiguslikkus*“) saavutamine mingi organisatsiooni, kogukonna või ühiskonna tasandil on võimalik vaid siis, kui see on teadlikult kavandatud eesmärgistatud

⁴⁰ Bank, K. (2010) „Tahan särada, teada, et ma olen ilus“: Suvetüdraku konkursi diskursused osalejate ja Õhtulehe tõlgendustes. Magistritöö /Juh.M.Lõhmus/ Tartu Ülikool.

https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15355/Bank_Kadri.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁴¹ Eesti Seksuaaltervise Liit. Seksuaalhariduse koolitajaraamat

<http://www.estl.ee/admin/upload/Dokumendid/ESTL%20Seksuaalhariduse%20koolitajaraamat%20EST%20-%201%20lk.pdf>

⁴² Merike Kull, Kai Part (2005) SEKSUAALKASVATUS II JA III KOOLIASTE

ÕPETAJARAAMAT http://lft.ee/admin/upload/files/Seksuaalkasvatus_II_ja_III_kooliaste_est.pdf

⁴³ EAS, Briti Nõukogu. (2006) Inimene ja ühiskond. Ühiskonnaõpetuse õppematerjal.

<http://eays.edu.ee/wp-content/uploads/2019/09/teachers-manual-for-course-estonia-est.pdf>

meetmete tulemus, mida on toetanud kõik liikmed, olenemata nende isiklikest veendumustest ja suulistest tõekspidamistest.

5. Soovitused põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele

5.1. Põhimõttelised lähtekohad

1. On oluline, et soolisuse ning sotsiaalsete sugudevaheliste suhetega seotud teemade käsitlemise **tasandeid** (ühiskonnast ja kultuurist kuni isikutevahelise suhtlemise ja indiviidi identiteetide tasandini) ning sotsiaalseid ja **õiguslikke aspekte** segamini ei aetaks.

Ühiskonnas kaitsevad ja hoiavad väärtusi üleval normid. Võrdsus on inimõiguste põhimõte ja lähtub inimväärikusest kui põhiväärtusest. Põhimõte tähendab seda, et inimesed on inimeseks olemise poolest võrdselt inimesed. See põhimõte ei piirdu ainult seisukohaga, et seaduse ees on kõik võrdsed. Lisaks on vaja, et seadused ja normid, tavad ja praktikad loobuksid sellistest alusetutest vahetegemistest, mis võivad kedagi ebasoodsamalt kohelda.

Inimeste ebavõrdne kohtlemine selliste tunnuste tõttu, mida ta ise valida ei saa, on keelatud EV Põhiseaduses ning mitmetes eriseadustes. Õigus võrdsele kohtlemisele, olenemata soost, on individuaalne õigus ja selle kaitsmiseks peab igaühel olema võimalus pöörduda pädeva institutsiooni, sh kohtu poole.

Võrdsus kui väärtus mõjutab ka ühiskonna sotsiaalse elu korraldust.

Soolise võrdõiguslikkuse mõiste viitabki sellisele ühiskonnaelu korraldusele, kus naistel ja meestel on võrdsed õigused, kohustused, võimalused ja vastutus nii ühiskonnaelu kõigis valdkondades kui ka pereelus osalemisel. Näiteks Euroopa soolise võrdõiguslikkuse indeks⁴⁴ mõõdab naiste ja meeste võrdsust kuues suuremas valdkonnas: töö, raha, teadmised, aeg, võim ja tervis^{45, 46} ..

Soolise võrdõiguslikkuse puhul on tegemist ühiskonna väärtuse ja üldise hüvega, mis toetab ühiskonna arengu jätkusuutlikkust ning inimressursside tasakaalustatud osalemist selles.

2. Õpetaja peab lähtuma tõsiasjast, et sugudega seotud rollid ja ühiskondlikud ootused on **sotsiaalsed kokkulepped**, mitte loodusega kaasaantud.

Teadvustada tuleb ka enda hoiakuid ja arvamusi. Uuringutest on selgunud, et haridustegelased ja õpetajad seostavad poisse selliste stereotüüpsete omadustega nagu aktiivsus, agressiivsus, lärmakus, ning tüdrukuid nähakse pigem sõnakuulelike, tundlike ja õpetajate korraldustele paremini alluvatena. Need on ootused, mida tajuvad ka õpilased ning millele vastavalt nad ka käituvad.⁴⁷

⁴⁴ Euroopa soolise võrdõiguslikkuse indeks töötati välja Euroopa Soolise võrdõiguslikkuse instituudi poolt 2012.aastal, selle alusel võrreldakse liikmesriikide edusamme soolise võrdsuse edendamisel, vt.

⁴⁵ EIGE soolise võrdõiguslikkuse indeks. <http://kompetentsikeskus.volnik.ee/vordsed-voimalused/eige-soolise-vordõiguslikkuse-indeks/>

⁴⁶ Gender equality index. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2019/EE>

⁴⁷ E.-M. Roots (2016) Õpilaste ja õpetajate suhted – sooline aspekt. Sugu ja haridus keeles ja meeles. ENÜ, http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Opilaste_ja_opetajate_suhted_sooline_aspekt.pdf

3. Kõigis ainetes ja haridusastmetel tuleb seada üheks **eesmärgiks õpilaste vabastamine väljakujunenud eelarvamustest ja soostereotüüpidest**, mis traditsiooniliste soorollide kohaselt suunavad valima õppeaineid, kursusi, õppesuundi, eriala või ameteid, mida nende soole "kohaseks" peetakse.

Piisav pole lihtsalt deklareerida, et iga inimene on oma otsustes ja valikutes vaba. Õpilastel on vaja selle teadmise kõrval ka oskusi praktilises elus selliste piiravate barjääride äratundmiseks, mis tulenevad ühiskonnapoolsetest erinevatest ootustest, tavadest ja stereotüüpidest tüdrukute ja poiste, naiste ja meeste suhtes.

4. Arvestades, et iga järgnev põlvkond loob ühiskonnas sotsiaalseid muutusi, peab **õpilastel olema õigus vabalt kujundada oma teadlikud seisukohad**. Õpetamise käigus peaks õpetaja selgitama teemaga seotud mõisteid ning vaateid, mitte peale suruma mingeid ainsaid „tõdesid“. Õpilased peaksid ühiskonnas toimuvate protsesside mõistmise kõrval saama tuge endi sooliste identiteetide, minapildi ja enesetunnetuse kujunemise mõistmiseks. On loomulik, et õpetaja ja õpilase arusaamad võivad erineda, aga teooriate tundmine saab õpetaja vabastada isiklikest eelarvamustest ja hoiakutest.

5. Arutelusid tüdrukute ja poiste, naiste ja meeste võrdsuse üle ei tohiks lasta minna üle mõttevahetuseks sugude erinevuste teemal. **Tüdrukud ja poisid, naised ja mehed ei ole homogeenised grupid**, kes teineteisest väga erineksid. Erinevused on suuremad soogruppide sees. Võrdsuse pooldamine ei tähenda erinevuste poolt või vastu olemist, see tähendab ebavõrdsuse vastu olemist. Teiseks pole erinevused olulised, kui räägitakse võrdsetest õigustest ja võimalustest, mis peavad olema võrdsed seetõttu, et kõik on eelkõige inimesed. Sugude võimaluste võrdsuse/ebavõrdsuse analüüsimine eeldab selliste välistingimuste ja olukordade arvestamist, mis ebavõrdsust taastoodavad. Erinevuste teema käsitlemisel tuleb selgitada soolise sotsialiseerimise tegureid.

6. Sotsiaalsete, ühiskondlike nähtuste käsitlemisel tuleks püüda **vältida psühholoogiseerimist ja seksualiseerimist, sugude vastandamist** või eelarvamusi, nagu oleksid naised ja mehed psühholoogiliste omaduste poolest või võimetelt täiesti erinevad.

Psühholoogiavaldkondade (isikuse-, sotsiaal-, kognitiiv- jms psühholoogia harud/koolkonnad) uurimustes viiakse eksperimendid läbi enamasti täiskasvanutega ning võimalikud väljaselgitatavad erinevused olenevadki rohkem sellest, kuidas sotsialiseerimise käigus on õpitud oma aju kasutama. Stereotüüpsed ühiskonnapoolsed ootused sunnivad inimesi omandama just neid omadusi ja võimeid, mida naistelt ja meestelt on oodatud.

Ka kõik hormoonid on naiste ja meeste kehas samasugused, aga nende tasemes ja mõjus on palju rohkem erinevusi indiviidide kui sugude vahel.

Mõisteid *naine* ja *mees*, *naised* ja *mehed* ei saa tõlgendada ainult paarisuhetes olevate inimeste kohta, neil on ka laiem tähendus sotsiaalses kontekstis (naissoost ja meessoost isikud)

7. Arvestades muutunud õpikäsitust ja individuaalse lähenemise konteksti, tuleb igal juhul **vältida õpilaste rühmitamist soo alusel**, nii diskussioonide korraldamisel kui õpiülesannete jagamisel.

Ükskõik millisel alusel, vähemusgruppi kuulumise või psühholoogiliste **testide alusel** rühmitatud inimeste kohta võib suurte üldistuste tegemine kujuneda eelarvamuslikuks või diskrimineerivaks.

8. Lisaks õpiku tekstidele tuleks õppetöös kasutada ka selliste **illustratsioonide analüüsimist**, mis edastavad nii mõnigi kord soolisi stereotüüpe, sest peegeldavad reaalset olukorda. Neid on võimalik vaidlustada.

Ka inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikutest võib leida kolme tüüpi pilte, mis võivad pakkuda mõtteainet aruteludeks. Näiteks on mõned sooliste representatsioonide poolest väga stereotüüpsed, teised vähem, ja leidub ka selliseid, mis on sooliselt neutraalsemad ning mida saaks kasutada heade näidetena sugude võrdsuse kujutamisest.

9. Harjumus rääkida mehelikkusest ja naiselikkusest ainsuses võib viia ekslikule järeldusele, nagu oleks tegemist ühtse kõikehõlmava mõistega, mille alla saab koondada kõik mehed või kõik naised. Meeles tuleb pidada, et mõisted **naine ja naiselikkus või mees ja mehelikkus ei ole lahutamatult seotud**. Nii mehelikkusi kui ka naiselikkusi on palju ehk meheks ja naiseks olemise repertuaar on lai ja mitmekülgne.

10. Soolistest stereotüüpidest hoidumine ei tähenda seda, et mingeid üldistusi soogruppide kohta ei tohi teha. Tohib küll, aga seejuures tuleb määrata, kui suure ja milliste tunnuste alusel moodustatud soogrupi kohta järeldus kehtib.

5.2. Soovitused põhikooli inimese- ja ühiskonnaõpetuse digiõpikute kasutajatele

5.2.1. IN 2. 2. klassi inimeseõpetuse tööraamat. Kirjastus Koolibri.

Riina Kippak, Anne Kloten, Ene Kulderknup, Kaja Peetris

1. Ülesandes 3 on ette nähtud õpilaste järjestamine pikkuse, juuksevärvi vms alusel, aga ka arutlemine selle üle, mille poolest erinevad poisid ja tüdrukud, lapsed ja täiskasvanud.

Soovitav on rõhutada seda, mille poolest eri soost lapsed sarnanevad. Arvestades seda, et 3. klassi õpikus välja toodavate inimestevaheliste erinevuste seas soolist pole nimetatud, võiks selle poiste ja tüdrukute *erinevuse* asemel lasta õpilastel välja tuua erinevusi soogruppide sees.

1.3. Minu huvialad. Üheks ülesandeks on joonistatud diagrammi põhjal uurida, mis huvialadega tegeleb rohkem tüdrukuid kui poisse. Teiseks ülesandeks on teha kokkuvõtte klassi õpilaste huvialadest ja võrrelda poiste ning tüdrukute osalemist eri ringides.

Õpikus on küll väide, et huvialad annavad igale inimesele isemoodi väärtuse, aga kuna nii diagrammi kui töölehe juurde on joonistatud poisi pilt, **võiks arutleda** ka selle üle, et kõik huviringid on võrdselt olulised ja tähtsad, mitte ainult need, kus poisid käivad.

Sugude võrdsuse edendamise seisukohalt on oluliseks eesmärgiks tõusnud tüdrukute ja naiste osakaalu tõstmine loodus- ja tehnikateaduste valdkonnas nii ameti- kui ka erialaõppes ning tööturul. Lähemalt on probleemist kirjutatud soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise kantselei väljaannetes^{48, 49} ja teemakohastes artiklites.

Õpik annab hea võimaluse **juhtida tähelepanu** sellele, et robotikaringis käib rohkem tüdrukuid kui poisse. Võimalusel tutvustada kodukohas neid tüdrukutele suunatud IT-alaseid huviringe, mis keskenduvad robotikale, programmeerimisele, multimeediale, 3D-modelleerimisele või mobiiliäppide valmistamisele.

Rõhutada tuleb seda, et paljudel juhtudel võivad tüdrukute ja poiste huvialad olla sarnased. Lasta õpilastel arutleda selle üle, mis (kes) on neid huvialadega tegelema suunanud.

Ilmselt sõltub põhikooli esimeste klasside laste huviringis osalemine nende vanemate soovidest ja võimalustest, aga veidi hiljem hakkavad mõjutama nii ringis saadud kogemused kui ka eakaaslaste, meedia ja õpetajate soovitused. Huvide kujunemist mõjutavad aga ka sooliselt stereotüüpsed ideaalpildid ja eelarvamused, nagu oleksid tüdrukute ja poiste huvialad erinevad.

1.4. Mis ohud võivad olla liikluses

Ülesandes 13 on joonisel kujutatud ohtlikes olukordades nelja poissi, kes liikluseeskirju rikuvad.

Arutleda võib selle üle, miks kunstnik on kujutanud ohtlikes olukordades rohkem poisse. Kas tegemist on eelarvamusega, et kõik poisid on tormakad, või mitte?

Kas stereotüüpselt oletatakse, et poisid rikuvad rohkem reegleid kui tüdrukud?

Paljudele õpikutele on tüüpiline normide rikkumist illustreerivatel pildidel kujutada rohkem poisse kui tüdrukuid.⁵⁰ Seejuures ei ole autorid ega illustraatorid arvestanud, et illustratsioonidel kujutatud stereotüüpselt soolistatud käitumised ja rollid mõjutavad laste enesemääratluse kujunemist.

2.2. Pereliikmete tööd

Ülesandes 5 tuleb vastata küsimusele, kes mida peres teeb, kes teeb erinevaid töid õpilase kodus.

Kui võimalik, tuleks **esile tõsta** seda, et kõikides kodudes ei olegi tööd ema-isa, vendade-õdede vahel väga täpselt jagatud. **Vältida** soolisi stereotüüpe – leida ja rõhutada mittestereotüüpsid tegevusi.

⁴⁸ Juhiseid teadushuviringide juhendajatele tüdrukutes LTT valdkonna vastu huvi äratamiseks ja hoidmiseks. Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei ühtekuuluvuspoliitika fondide võrdõiguslikkuse kompetentsikeskus Tallinn 2017

⁴⁹ Loodusteadused ja tehnika on ka tüdrukute teemad – LTT infoleht lapsevanematele. Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei, ühtekuuluvuspoliitika fondide võrdõiguslikkuse kompetentsikeskus, 2017 http://kompetentsikeskus.volinik.ee/wp-content/uploads/2018/02/infoleht_Lapsevanematele_LTT.pdf

⁵⁰ Papp, Ü.-M.(2019) Soolisuse representeerimine põhikooli digiõpikutes. ENUT. <https://enut.ee/files/Soolisuse-representeerimine-p%C3%B5hikooli-digi%C3%B5pikutes.pdf>

Oluline on esile tõsta nn uue mehelikkuse esiletõusu – isad hoolitsevad laste eest.

Ülesandes 10 on pildid erinevatest ametitest ja õpilased peavad ametinimetused ühendama pildiga. Toodud pildid on väga traditsioonilised: naissoost on õpetaja, arst, kirjakandja, müüja, talupidaja; mees on politseinik, kokk, tuletõrjuja, autojuht, meremees/madrus.

Selgitada, kas soolisuus on oluline, või võiks pildil olla ka teisest soost isik?

Ühtlasi saab **arutada** ka selle üle, miks mõned ametinimetused on *mees* lõpuga, nt meremees. Kuidas oleks ametinimetus siis, kui meremeheks oleks naine?

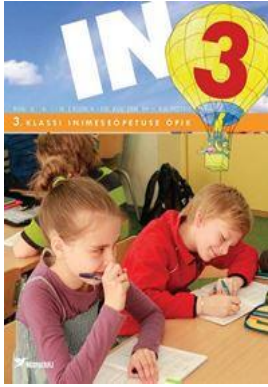
Tervise ja ohutuse teema (**3.3, 7.5**) juures olevad illustratsioonid ning **ülesande 24** sõnastus võivad kinnistada stereotüüpse poiste norme rikkuvast käitumisest kui normaalsusest.

3.3. Poiss läheb „julgelt“ üle jää, õnnetu tüdruk aga eksib bussisõiduga; **7.5.** poisil on silm siniseks löödud.

Arutada õpilastega, miks on sellised pildid joonistatud. Kas kõik poisid rikuvad alati reegleid ja norme?

Ülesande 24 sõnastuses on kirjeldatud eelkõige nn poisilikke käitumisi (*mööda treppe tormamine, kaaslase turjal tassimine, jala ette panemine, selga või kõhtu löömine*). Ka **lisaülesandes 7** (Tööraamatu teema „Mina looduses“) on nn vale käitumise näidetes poisid ülekaalus.

Arutada õpilastega, kas kõik poisid on omavahel ühesuguse käitumisega?

5.2.2. IN 3. 3. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri

Riina Kippak, Anne Kloten, Ene Kulderknup, Kaja Peetris

1.2. Haridustee. Õpilastel palutakse uurida pilte, millel on kujutatud inimesi erinevates ametites, ja analüüsida, kui kaua ühte või teist ametit õpitakse.

Fotodel on toodud selgelt stereotüüpsed nn naiste ja meeste ametid, nii et õpetaja peaks kindlasti neid eelnevalt **vaidlustama** ja esitama küsimuse selle kohta, kas ametid on sooliselt kindlaks määratud või saavad nii naised kui ka mehed nendes ametites hakkama.

2.1. Lapse õigused

Õpiku teema **5.4 Inimesed on erinevad** juures on pilt selle kohta, mille poolest inimesed erinevad ning sõnum, et igal inimesel on õigus olla erinev. Illustratsiooni võiks kasutada kõik õpetajad, sest sellel pole soolisust kui erinevust välja toodud. Inimesed erinevad rohkem oma veendumuste, huvide, välimuse ja eluviisi kui soo poolest. Soolisus on omane igale inimesele.

Õnnestunud on illustratsiooni valik **teema 5.1 (sõprus)** juurde, kus pildil on tüdruk ja poiss koos ning sõnumiteks „meil on ühised huvid, meile meeldivad sarnased asjad, mängime koos jms“, mis aitavad lammutada koolis tavaliselt välja kujunenud kommet, kus tüdrukud on omavahelistes ja poisid omavahelistes gruppides.

Õpilased saavad **analüüsida**, mille poolest pilt sarnaneb/erineb oma klassis. Miks?

8.1. Töö ja raha teema juures on taas suhteliselt stereotüüpsed sooliselt markeeritud ametiroolid: meessoost autojuht, IT-spetsialist, traktorist; naissoost õpetaja-treener, ilmselt ka küünetehnik, ja ainult muusiku elukutset tutvustaval pildil on mõlemast soost inimesed.

Kuna õpilastel on palutud uurida pilte ja rääkida sellest, milline töö ja miks meeldib, saab jälgida õpilaste vastuseid ning **tõstatada arutelu**, jõudes tõdemuseni, et ametid ei ole sooliselt ette määratud.

Teemat on võimalik siduda ka **11.1 lisa 4-s** esivanemate elu kujutavate piltidega ning arutleda tööde sisu ja nende naiste ning meeste vahel jagunemise muutumisest ajaloos.

Alapeatüki **12.3 Liikumine, uni, puhkus** juures on fotod, mida õpilased peaksid uurima. Õpetaja võiks eelnevalt märgata, et sportlikus tegevuses on kujutatud rohkem poisse, ning leida õpikupiltidele lisaks ka selliseid, kus tüdrukud jookseksid, ujuksid, spordiga tegeleksid.

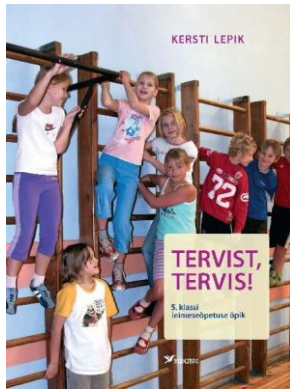

5.2.3. Loodus- ja inimeseõpetuse õpik 3. klassile. Kirjastus Avita

Tiina Elvisto, Maarja Hallik, Aivar Kriiska, Kristi Pumbo, Tanel Mazur, Henn Voolaid. (2016)

Õpiku teemad keskenduvad tervislikule eluviisile, loodusteaduste tutvustamisele ning sissejuhatusele füüsikasse, keemiasse, geograafiasse jms.

Alateema 4.2 Mis on reklaam? raames võiks käsitleda reklaami rolli naiste ja meeste sooliste stereotüüpide loomisel, kinnitamisel. Õpilased võivad koguda andmeid selle kohta, milliseid mänguasju reklaamitakse näiteks laste telesaadetes ja kas need on tüdrukute ja poiste jaoks erinevad.

5.2.4. Inimeseõpetus. 5 klass. Kirjastus Koolibri

Kersti Lepik

5. klassi inimeseõpetuse õpik on keskendunud tervise hoidmisele ja seksuaalteadmiste omandamisele. Muu hulgas käsitletakse kehalisi muutusi, sugulist küpsust ja soojätkamist. Naise ja mehe suguelundkonda tutvustatakse samade joonistuste abil mitmes peatükis.

Eraldi alateemadena on toodud välja murdeeaale iseloomulikud kehalised muutused nii tüdruku kui poisi kohta (3.2.).

3.3. Emotsionaalsete muutuste teema juures on õpiku tekst: „*Paljudel tüdrukutel on viiendas klassis murdeiga juba alanud, poistel aga veel mitte. Seepärast on üpris tavaline, et viienda klassi tüdrukutel ja poistel on erinevad huvid ning nad suhtuvad ümbritsevasse erinevalt.*“

Tõsiasi on, et erinevused huvides on tüdrukutel ja poistel välja kujunenud/kujundatud tunduvalt varem. Murdeea algusega saab rõhutada seda, et huvid seoses vastassooga suhtlemisega võivad olla erinevad.

Ülesandena on toodud tabel selle kohta, mida tüdrukud tahavad ja mida poisid tahavad. Tabelis ei ole küll väga stereotüüpseid väiteid ja arvamused on „mõnede“ tüdrukute ja poiste kohta, aga võrreldavaks on need tehtud sugusid vastandavas vormis – poiste arvamused tüdrukutest ja tüdrukute arvamused poistest.

Õpilastele võib seletada, et tegemist on eelarvamustega, ja koostada tabel selle kohta, mida tüdrukud teistest tüdrukutest arvavad ja poisid teistest poistest. See võimaldaks **arutleda** ka selle üle, mida ja milliste väärtuste alusel hinnatakse soogruppide sees.

Õpiku koostajad on rõhutanud suhtlemise tähtsust koostööoskuse osana, aga ilmselt on neil olnud mingid ettekujutused tüdrukute ja poiste kõne- ja keelekasutuse erinevustest, sest õpikus (**4.4**) on järgnevalt sõnastatud ülesanne: „*Sa oled poiss ja tahad klassiõelt õppimist küsida. Kuidas sa tema poole pöördud? Sa oled tüdruk, kelle käest klassivend tahab küsida õppimist. Milliste sõnadega peaks ta sind kõnetama?*“.

Soostereotüüpse käitumise analüüsimiseks võib klassis **arutada**, kuidas enda soolist kuuluvust keele ja kõne kaudu esitatakse ja kas see sõltub sellest, mis soost on vastassuhtleja.

4.2. Eakaaslaste ja meedia mõjust, mis „*pakub eeskujusid, mis mõjutavad arusaamu soorollidest*“. Soovitav on **analüüsida** ka meedia poolt loodavaid stereotüüpe tüdrukute ja poiste, naiste ja meeste väljanägemise, käitumise jms kohta ning arutleda selle üle.

4. Turvalisuse teema juures on pildid, kus ühel on poiss haaranud tüdruku käekoti sangast, järgmisel illustratsioonil (**4.6**) on kuus stseeni, millel need, kes suitsetavad, joovad alkohoolseid jooke (?), süstivad narkootikume, on kõik poisid. Ülesande juures, kus püütakse õpilasi panna arutlema selle üle, kuidas peaks tüdrukuga kohvikusse tulnud poiss keelduma õllest, on samuti joonistus suitsetavate poiste seltskonnast.

Illustratsioone tuleks **kriitiliselt hinnata** – tegemist on kunstniku stereotüüpse eelarvamusega, et eelkõige on poisid need, kes norme rikuvad.

Sooline tähendusvarjund on ka ülesande sõnastuses – nagu ilma tüdrukuta kohvikusse tulnud poiss ei tohiks õllest keelduda.

5.2.5. Inimene ja ühiskond II kooliaste 1. osa. 4.- 5. klass. Kirjastus Avita

Anu Aavik, Toivo Aavik, Jüri Allik, Lembit Andresen, Mari-Liis Auler, Igor Gräzin, Kenn Konstabel, Marika Paaver, Mihkel Zilmer (2017)

Õpikus käsitletakse muu hulgas õpilaste võrdseid õigusi haridusele, vägivalda ja kiusamist, aga tutvustatakse ka minapildi mõistet ja selle seost soolisusega (**2.2**): „*Poiste ja tüdrukute huvid on mõnevõrra erinevad, seega on ettekujutus oma soost minapildi väga oluline osa.*“

Õigesti rõhutatakse, et „*Igaühe minapilt on erinev*“. Kuna soolisust on eelnevalt mainitud, on siinkohal võimalik õpilastele **tutvustada bioloogilise ja sotsiaalse soo** mõistete erinevust.

2.4. Hoolivuse teema juures toodud piltide põhjal saab **selgitada**, et hoolivad ja empaatiavõimelised on nii tüdrukud kui ka poisid.

2.7. Väärtushinnangud. Peatükis toodud väärtuste loetelus puudub **võrdsuse** mõiste. Väärtushinnangute kujunemise pildile võiks lisada ka pilte tüdrukutest.

Selgitada võrdsuse kui väärtuse olemust. Millises ühiskonnas on kergem ennast realiseerida – ebavõrdses või võrdses?

2.8. Inimesed on erinevad. Õpikus on tekst: „*Erinevate iseloomomadustega inimestele sobivad erinevad ametid, olukorrad ja tegevused*“. Edasine ametite tutvustamine piltidel ja vajalike iseloomujoonte seostamine nende ametitega võib viia sooliselt stereotüüpsete järeldusteni, et nn meeste ametid nõuavad julgust ja enesekindlust ning nn naiste ametid suurt töökust ja kaastunnet.

Kuigi õpiku tekst räägib sooneutraalselt inimestest ja igapäevast, tuleks arvestada ka sõnumeid, mida vahendavad illustratsioonid.

„Nii on igal inimesel mingid omadused, mis teevad just tema ühes või teises tegevuses väga heaks või koguni parimaks.“

Didaktiliselt võiks **rõhutada**, et mitte ainult isikuomadused pole määravad (need kujunevad sageli välja ühel või teisel ametikohal töötades), vaid tahe ja eesmärgid.

3.3. Rahvas ja rahvus alapeatüki juures on pealkiri „*Sallivus ja võrdõiguslikkus*“.

Õpiku tekst räägib võrdsusõigusest ja diskrimineerimise keelamist sätestavatest õigusnormidest.

„Kõik inimesed, sõltumata nende rahvusest on Eestis seaduste ees võrdsed. Teiste inimeste või rahvuste alavääristamist nimetatakse diskrimineerimiseks. Euroopa Liidu riikides ja ka Eestis on kellegi alandamine, tagakiusamine ja alavääristamine, olgu siis kas sooline, rahvuslik või vanuseline, seadusega karistatav“.

Õpikus on toodud Eesti Vabariigi põhiseaduse § 12 tekst, mille seletamisel **peaks teadma**, et põhiseadus kehtestab suhteid riigi ja inimeste vahel, diskrimineerimise keeld PS-s tähendab nii seda, et kõik inimesed on seaduse ees võrdsed, aga ka seda, et seadused ise ei tohi mingit sotsiaalset rühma ebasoodsamalt kohelda ehk diskrimineerida.

Inimestevahelistes suhetes on diskrimineerimise keeld soo alusel keelatud soolise võrdõiguslikkuse seaduses⁵¹ ja vanuse, rahvuse, rassi, nahavärvi, puude, veendumuste ning seksuaalse sättumuse alusel võrdse kohtlemise seaduses⁵². Igaüks, kes tunneb, et tema inimväärikust on ühel või teisel alusel riivatud e diskrimineeritud, saab nende seaduste alusel pöörduda kohtusse ja võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku poole.

Sallivuse mõiste on juurdunud inimeste kõnepruuki, ilma et oleks analüüsitud selle sisulist tähendust. Sallivus ei pruugi alati tähendada inimeste võrdsust, vaid seda, et kellelgi on rohkem õigust ja võimu kedagi sallida. Sallivusest kui tolerantsusest räägitakse siis, kui midagi harjumuspärasest erinevat talutakse, tunnustatakse, aga see ei tähenda austamist ja nt võrdseks pidamist.

⁵¹ Soolise võrdõiguslikkuse seadus, RT I, 10.01.2019, 19. <https://www.riigiteataja.ee/akt/738642?leiaKehtiv>

⁵² Võrdse kohtlemise seadus. RT I, 26.04.2017, 9
<https://www.riigiteataja.ee/akt/13096445?leiaKehtiv>

Nii ongi võrdsuse ja inimväärikuse austamise aluspõhimõtte peidetud õpiku tekstis lausesse: „Sallivusest: Vastastikune lugupidamine ja **arusaam, et kõik inimesed on võrdsed ja väärivad võrdset kohtlemist, viib maailma hoopis turvalisema tulevikus poole.**“

Õpetajatel on võimalik tunni ettevalmistamisel **kasutada** H. Meriste koostatud õppematerjali sallivuse mõiste kohta.⁵³

4.5. Tervise ja meelemürkide teema juurde on valitud pildid meessoost isikutest – selliseid eelarvamuslikke kujutamisi **tuleks vaidlustada.**

5.2.6. Inimene ja ühiskond 2. osa. 5., 6. klass. Kirjastus Avita

Andrei Hvostov, Jaan Lahe, Kadri Ugur, Andres Arrak, Urve Sellenberg, Kadri Klementi, Anu Realo, Kristiina Uriko (2017)

3.3. Elukutsed – toodud fotode juurde on õpetajatel lisaks meessoost kassirile võimalik ja ka vajalik tuua selliseid, millel mehed teeksid traditsioonilisi naiste töid ja vastupidi. Eesmärgiks on **kummutada** arusaam „sookohastest“ ametitest ja töödest.

5.3 Suhted juures on õpiku tekst, mis kõlab liiga üldistavalt: „Lapsena eelistavad poisid mängida poistega ja tüdrukud jällegi omavahel, kuid murdeas hakatakse rohkem ka vastassugupoolega suhtlema.“

Esiteks mängivad väikesed lapsed sageli segagruppides ja alles koolieelses eas hakkab varasema soolise sotsialiseerimise tulemusena kujunema peamiseks identiteediloomeks enda vastandamine

⁵³ Meriste, H. Õppematerjal sallivuse mõiste lahkamiseks. Tartu ülikooli eetikakeskus.
<https://www.eetika.ee/sites/default/files/eetikakeskus/files/sallivus-6ppematerjalid.pdf>

vastassoole ja vastastikune eraldumine. See on õpitud (ja õpetatud) käitumine ning kindlasti ei kehti iga lapse/kõigi laste puhul.

Rõhutada tuleb koostegutsemise olulisust, soo alusel kujunenud erinevate kogemusmaailmade vastastikust tutvustamist – ühisarutelusid jms.

Soostereotüüpide teema käsitlemist võimaldab väide: „*Samuti pööratakse suuremat tähelepanu vastavalt mehelikule või naiselikule käitumisele.*“

Tegelikult on mõju palju varasem ja nn tüdrukute ja poiste käitumine eristatud väga varakult.

Igapäevaelust infot ammutades on lapsed ammu märganud, et see, mida peetakse sobilikuks käitumiseks, sõltub soost, et nii mänguasjad, riietus kui ka mängud viitavad soole. Samuti on oma mõju avaldanud filmid, lasteraamatud, meedia jms.

Kummutada tuleks arusaam nagu oleks naiselikkuse-mehelikkuse skaala midagi jäika ja paikapandut. Arutleda, kuidas käitumist mõjutavad konkreetsed olukorrad ja/või teiste eakaaslaste ootused.

5.2.7. Inimene ja ühiskond 3. osa. 6. klass. Kirjastus Avita

Kristiina Uriko, Vootele Hansen, Margit Pärn (2017)

Õpikus tutvustatakse eelarvamuste, hoiakute mõju suhtlemisele, rolli mõistet, võrdsuse-ebavõrdsuse, diskrimineerimise ja võrdse kohtlemise ning inimõiguste küsimusi, mille juures saab põhimõtteliselt viidata soostereotüüpide mõjule.

Seda võimalust pakuvad ka õpiku autorid, pakkudes lugemiseks teksti „Tüdrukud ja poisid“⁵⁴– „*tüdruk, kes ei karda, pole üldse mingi tüdruk!*“

1.5. Suhtlemisstiilide juurde pandud fotod alistuvast ja agressiivsest lapsest võivad tugevdada soostereotüüpe tüdrukute ja poiste isikuomaduste kohta. Lisatud pildid võimaldavad ka **arutleda** selle

⁵⁴ Marc Cantin, Eric Caste. Mina küll ei karda! Tallinn, 2014

üle, kas on eelarvamusi või stereotüüpseid ettekujutusi selle kohta, et poisid on oma suhtlemisviisilt agressiivsemad?

1.6. Rollid. Oluline on **rõhutada** õpiku lauset: „*Roll on inimese käitumisviis, mis kujuneb teiste inimeste ootuste põhjal*“

Nt rollikonflikti üle arutlemisel saavad õpilased välja tuua, milliseid erinevaid ootusi esitatakse tüdrukutele ja poistele ning kuidas need on seotud eelarvamuste ja stereotüüpidega.

2.1. Inimõiguste juures saab põhjalikumalt avada *võrdse kohtlemise* mõiste sisulist tähendust.

Argikeeles räägitakse võrdsest kohtlemisest kui mittevahetegemisest ja ühesugusest kohtlemisest pigem üldpõhimõtte ja väärtusena.

Mõista tuleks, et määratlus eeldab inimeste kohtlemise võrdlemist mingil alusel. Tegemist on indiviidi subjektiivse õigusega, ning see eeldab minimaalselt kahe isiku või grupi omavahelist võrdlemist võrreldavas olukorras.

Igal inimesel, kes kuulub nn kaitstud inimrühma, on õigus võrdsele kohtlemisele. Võrdse kohtlemise vastasmõiste on diskrimineerimine. Õigus võrdsele kohtlemisele tähendab diskrimineerimise keeldu. See on üks inimõiguste põhilisemaid norme, sest **diskrimineerimine ühel või teisel keelatud alusel** (vanus, sugu, rahvus, puue jt) takistab kõigi teiste õiguste võrdset kasutamist.

Võrdne kohtlemine ei tähenda alati ühesugust kohtlemist, vaid erivajadustega arvestamist või ebavõrdsuse põhjuste likvideerimiseks vajalikku erinevat kohtlemist.

2.3. Demokraatia. Demokraatlikku riiki iseloomustavate näidete all väide „*Naistel ei ole õigust valimistel hääletada*“ võib eksitada.

NB! Demokraatia taset iseloomustab ka see, kui palju naisi on riigi parlamendis, riigikogus ja juhtivatel poliitilistel kohtadel.

2.5. Võrdsus ja erinevus. Võrdsuse mõiste on avatud võrdsusena seaduse ees: „*Kõik inimesed erinevad üksteisest välimuse, iseloomu, huvide, oskuste ja võimete poolest, aga seaduse ees on kõik inimesed võrdsed, st seadust rakendatakse kõigile võrdselt.*“

Võrdsuse mõiste tähendab inimõiguste kontekstis seda, et kõik inimesed on võrdselt inimesed.

Lause „*Võrdsus ei tähenda seda, et kõik inimesed peaksid olema ühesugused. Võrdsus eeldabki õigust olla erinev.*“ võimaldab **täpsustada** sõnapaaride võrdsus-ebavõrdsus ning erinevus-sarnasus korrektset kasutamist.

Küll on küsitav väide, et võrdsus tähendab, et kõigil (st igaühel) peaksid *olema „ühesugused õigused, kohustused, vastutus ja võimalused*“ Määratlus on võetud soolise võrdõiguslikkuse seaduses kehtestatud definitsioonist kahe kõige suurema sotsiaalse grupi kohta ning seda, kas nende vahel on võrdsus on või ei, mõõdetakse kindlate näitajate alusel, mis võimaldavad hinnata õiguste, kohustuste, vastutuste ja võimaluste realiseerimise võrdsust ehk võrdsust *de facto*.

On ebareaalne eeldada, et igaühel on ühesugused kohustused ja vastutused. Pealegi pole sellist olukorda kuidagi võimalik nüüdisühiskonnas mõõta.

„Võrdsete võimaluste“ sõnapaaril on teine tähendus kui võrdsusel. Põhimõtte, et kõigil (igaühel) peavad „olema võrdsed võimalused saada head haridust ja töötada oma erialal“, on väga õige.

ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni 2. artiklis on nimetatud need alused, mille tõttu ei pruugi kõigil nimetatud gruppidesse kuulvatel isikutel olla kõiki õigusi ja vabadusi.

Ebavõrdsuse teema avamine vajab täpsustamist, sest sotsiaalset ebavõrdsust ei saa taandada üksikisikute ebavõrdsele kohtlemisele ehk diskrimineerimisele. Võrdsuse-ebavõrdsuse määramine eeldab kellegi, mingite gruppide võrdlemist mingis situatsioonis, kontekstis.

Kui kedagi narritakse, kiusatakse, eiratakse või kasutatakse kellegi kallal kehalist vägivalda, st koheldakse halvasti rahvuse, rassi, soo, usu, poliitiliste vaadete pärast või mõnel muul põhjusel, siis nimetatakse seda diskrimineerimiseks. Kedagi ei tohi diskrimineerida, see on seadusega keelatud.

Loomulikult võib olla tõsi ka see, et „Sageli ei kohtle inimesed üksteist võrdselt mitte sellepärast, et nad on pahatahtlikud. Pigem on nad ükskõiksed ega tea, et nende käitumine või tegevus võib teist inimest solvata või talle haiget teha.“, aga sobiks tuua näiteid selle kohta, kuidas eelarvamused, stereotüübid mingite inimrühmade kohta mõjutavad nendesse suhtumist.

Stereotüüp on diskrimineerimise põhjus, kui grupile omistatud tunnuste alusel otsustatakse üksiku inimese üle, see stereotüüp on ühiskonnas negatiivse tähendusega, see on sildistav ja alavääristav, selle abil näidatakse (hoitakse alal) domineerimis-allumissuhteid (ehk võimu) ning see asetab ühed inimesed ebasoodsamasse olukorda kui teised.

Meeste ja naiste palgaerinevus. Õpikusse on sattunud väär väide: „Näiteks naised saavad sageli sama töö eest vähem palka kui mehed, ometigi on meil haritud naisi rohkem kui mehi.“ (Pole ühtegi kohtukaasust, kus see oleks kinnitust leidnud, pealegi on sooliste palgaerinevuste tegelik põhjus avatud järgmises lauses: „Üldiselt töötavad naised ja mehed erinevates valdkondades, näiteks haridus- ja tervishoiutöötajad on enamasti naised, insenerid aga mehed. Aladel, kus töötavad peamiselt naised, on madalamad palgad.“

See tähendab, et naiste poolt tehtavaid töid väärtustatakse ühiskonnas vähem.

Õpilastele on püstitatud küsimused: „Mis sa arvad, miks on Eestis naiste ja meeste palgalõhed võrreldes ülejäänud EL-ga nii suured? Mida tuleks selle muutmiseks teha?“

Vastata on kahtlemata liiga keeruline, sest puuduvad taustandmed ja võrdlusuuringud eri riikide majandusstruktuuri ja tööturutingimuste, naiste tööhõive ning palgaerinevuste seoste kohta.

2.7. Kokkuvõtte. Väärtuste puu juures on näide: „Suhtun kõigisse klassikaaslastesse võrdselt“. Sõnastuselt (ja tähenduselt) oleks korrektsem: „Peaaegu kõiki võrdseks.“

3.6. Parlament. Ülesanne „Nimeta Riigikogu praeguseid liikmeid“ võimaldab välja arvutada naiste ja meeste suhtarvu ja arutleda selle üle, miks nii palju mehi on Riigikogus.

3.10 Euroopa Liidu kodanik. Lõigus on toodud T. H. Ilvese 2012. a kõnest võetud EL väärtused: „Väärtused, millele praegune Euroopa on ehitatud. Nendeks väärtusteks on vabadus, demokraatia, solidaarsus, üksikisiku õigused, rahu ja heaolu, sõnavabadus, kogunemisvabadus ja usuvabadus“.

Õpikusse peaks võtma EL väärtuste loetelu ametlikust dokumendist. EL aluslepingus on järgmine sõnastus: „Liit rajaneb sellistel väärtustel nagu inimväärikuse austamine, vabadus, demokraatia, võrdsus, õigusriik ja inimõiguste, kaasa arvatud vähemuste hulka kuuluvate isikute õiguste austamine. Need on liikmesriikide ühised väärtused ühiskonnas, kus valitsevad pluralism, mittediskrimineerimine, sallivus, õiglus, solidaarsus ning naiste ja meeste võrdõiguslikkus.“⁵⁵

Teemakohane oleks siinkohal juhtida tähelepanu, et kõik EL liikmesriigid, sh Eesti, on ÜRO naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise konventsiooni⁵⁶ ratifitseerimisega võtnud riiklikuks kohustuseks muuta meeste ja naiste käitumise sotsiaalseid ja kultuurilisi mudeleid ning stereotüüpseid ettekujutusi meeste ja naiste rollijaotusest.

5.2.8. Mosaik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri

Riina Kippak, Anne Klören, Ene Kulderknup, Kaja Peetris

Õpikus on soolisusega seotud teemadeks inimõigused, kutsevaliku küsimused. Tutvutakse mõistetega nagu demokraatia, inimõigus, kodanikualgatus, kodanikuühendus, rahvus, riik, sallivus, seadus, vabatahtlik tegevus, (sooline) võrdõiguslikkus.

1.5. Mis on inimõigused: viidatakse ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonile ning inimõiguste rikkumist tutvustatakse eksootiliste riikide ((Angola, Kongo, Tuneesia) olukordi kirjeldavate piltide analüüsimise käigus.

Kuna **1.12 tutvustatakse** põhiseaduse § 12 toodud diskrimineerimise keeldu, oleks hea tähelepanu juhtida ka ÜRO inimõiguste deklaratsioonis sõnastatud diskrimineerimise keelule ja tunnustele, mille suhtes keeld kehtib.

⁵⁵ Euroopa liidu lepingu konsolideeritud versioon. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2008:115:FULL&from=ET>

⁵⁶ ÜRO naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise konventsioon, art 5, 10. RT II 1995, 5, 31 <https://www.riigiteataja.ee/akt/23988>

1.12. Kuidas mõjutavad seadused elu Eesti Vabariigi? On toodud Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 12 sõnastus, millest peab lähtuma õigus- ja normiloome, et tagada igaühe põhiõiguste ja vabaduste ning inimväärikuse kaitstus.

Seejuures tuleb täpsustada, et õigus mitte olla diskrimineeritud mingil ebarelevantset alusel on individuaalne õigus – õigus võrdsusele ja võrdsele kohtlemisele, ning isik saab seda kaitsta kohtus.

2.4. Kuidas omandada elukutse: on kuus pilti, mis kajastavad olukorda praegusel tööturul, taastootes soolisi stereotüüpe. Õpilased peavad määrama, mis valdkonnas inimesed töötavad. Õpiku tekst: *„Inimesed erinevad üksteisest nii võimete, teadmiste ja oskuste kui ka isiksuseomaduste poolest. Need on elukutse valikul olulised. Takistuseks ei saa olla rahvuslikud, rassilised, soolised ja usulised erinevused“.*

Sõna „soolised“ lingi taga avaneb soolise võrdõiguslikkuse mõiste seletus: *„sooline võrdõiguslikkus – naiste ja meeste võrdsed õigused, kohustused, võimalused ja vastutus.“*

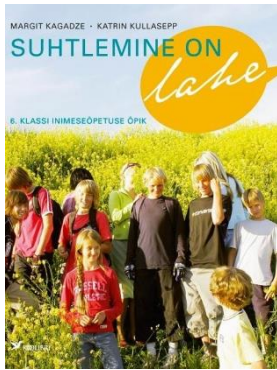
See hüpertekstilink on ebatäpne ja asjatu, sest sooline võrdõiguslikkus ei sugude võrdsus ei saagi olla ju takistus.

Takistusteks on enamasti mitte mingi tunnus soo, rahvuse, rassi või usu kohta, vaid piiravateks võivad olla hoiakud, müüdid, stereotüübid, eelarvamused mingi grupi liikmete suhtes, ajaloolis-kultuuriliselt väljakujunenud käitumismustrid, sh enesekohased uskumused.

Parem oleks panna siia selgitus stereotüüpide, eelarvamuste takistava mõju kohta!

Näiteks on õpiku tekstis küll öeldud, et soolisus ei tohiks olla takistuseks, aga pildid ametite kohta on soostereotüüpe kinnitavad – mehed on insenerid ja mehaanikud.

Õpikus pakutud mõtlemis-, arutlemis- ja väitlusteemad vajavad ajakohastatud taustteavet ning statistilisi andmeid.

5.2.9. Suhtlemine on lahe. 6. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri

Margit Kagadze, Katrin Kullasepp.

Õpikus käsitletakse muu hulgas suhteliselt põhjalikult naiste ja meeste erinevuste-sarnasuste, soolisuse, diskrimineerimise ning rühma kuulumise ja kaaslaste survet.

3.3. Suhtluskaaslase tajumine. Teema juures puudutatakse nn üldlevinud arvamusi: „*Inimene kaldub asju tajuma läbi omaenda varasema kogemuse, sealhulgas kujunenud arvamuste. Teise inimese tajumist hakkavad kujundama omaks võetud üldlevinud arvamused. Need ei pruugi aga toda inimest õigesti kirjeldada.*“

Õpilastele on võimalik nn *kujunenud arvamuste* all tutvustada eelarvamuste, stereotüüpide, sh sooliste stereotüüpide mõisteid.

7.1. Erinevuste mitmekesisuse juures on soostereotüüpe kummutavad tekstid: „*Erinevate omaduste, huvide ja elukutsetega inimesi võib leida nii meeste kui ka naiste hulgas.*“

Teema **sugu** juures on väga õigesti märgitud: „*Inimese sugu ei määra automaatselt veel tema isikupära, huvisid jms. Näiteks selliseid omadusi nagu kaastundlikkus, hoolivus ja heatahtlikkus ei saa omistada üksnes ühele sugupoolele. Tüdruku ja poisi maailmavaade võivad olla sarnasemad kui kahel samasoolisel kaaslasel. Neile võivad meeldida samad raamatud, arvutimängud, neil võivad olla sarnased unistused jne.*“

Õpiku koostajad on ilmselgelt arvestanud senise soolise sotsialiseerimisega, mis on tüdrukuid ja poisse eristanud nii, et nad omavahel eriti ei suhtle: „*Vaatamata sellele, kui erinevad või sarnased vastassoolised omavahel on ja millist käitumist neilt tüdruku või poisina oodatakse, on ikka põnev teada, kuidas vastassoo esindajad ühest või teisest asjast arvavad ja kuidas nad sinu käitumisele reageerivad.*“

Eelarvamuste olemus ja mõju, selle seos diskrimineerimisega ning diskrimineerimise olemus, mõju ning seos inimväärikusega on avatud täpselt, korrektelt ja samas õpilastele mõistetavalt. Illustratsioon näitab, et poiss ja tüdruk võivad omavahel olla sõbrad küll!

5.2.10. Inimene ja ühiskond. 7. klass. Kirjastus Avita

Anu Aavik, Toivo Aavik, Jüri Allik, Kenn Konstabel, Heiki Raudla (2016)

Õpikus käsitletakse muu hulgas soostereotüüpe, bioloogilise ja sotsiaalse soo erinevusi, soorolle ning naiste ja meeste isiksuseomadusi.

2.3. Väärtused ja väärtushinnangud juures toodud ülesanne: „*Mis sa arvad, kas tüdrukute ja poiste väärtushinnangud on ühesugused või erinevad? Mille poolest? Kas ja kui palju erinevad eri põlvkondade noorte väärtushinnangud? Põhjenda. Miks see nii on?*“

Ülesanne aitab välja selgitada, kuivõrd on klassis levinud/kinnistunud stereotüüpsed arusaamad tüdrukute ja poiste erinevustest.

Väärtuste ja väärtushinnangute üle arutlemine eeldaks vastavate uuringutega tutvumist.

3.1. Sugu ja sooline käitumine

Väljendit „*sooline käitumine*“ on kasutatud ainult selles õpikus. Täpsustamist vajaks, kas on tegemist soolise eneseväljendamise (representeerimisega) või millegi muuga (nt soorollidele omaste käitumistega).

Soostereotüübid ehk levinud (vale)arusaamad pildi juures on toodud nii juhuslikke arvamusi, eelarvamusi, müüte kui ka stereotüüpe. Soostereotüüpide mõiste vajaks täpsustamist. Analüüsimiseks saaks vaadata, kas need vastandavad tüdrukuid ja poisse, on ühiskonnas üldlevinud, on väärtuselise varjundiga, halvustavad ühte sugu jms. .

Bioloogiline ja sotsiaalne sugu ning soorollid ja teadmised aju paindlikkusest on asjakohased.

J. Alliku ettekanne⁵⁷ 2007. aastast toob välja isiksusepsühholoogias läbi viidud võrdlusanalüüside alusel selle, et sellised isiksuseomadused nagu avatus tunnetele ja sotsiaalsus on omased naistele ning enesekesksus ja avatus uutele ideedele meestele. See võib olla huvitav lugeda, aga arutleda tuleks selle üle, kas ja kuivõrd naiste ja meeste enesehinnanguid on kujundanud nende soorollid ja sotsiaalsed normid selle kohta, kuidas peaks küsimustikes vastama.

⁵⁷ J. Allik (2007) Miks ei võiks naine olla kui mees. <https://www.postimees.ee/1717381/juri-allik-miks-ei-voiks-naine-olla-nagu-mees>

Selliste sõnaliste isikuomadusi iseloomustavate omadussõnade alusel koostatud testide puhul ei ole arvestatud seda, et inimeste sooliste ebavõrdsuste põhjused on ühiskonnas ja soorollides, ja vastuseid valitakse enamasti kehtivate sotsiaalsete normide järgi.

Kui meestele ei peeta sobilikuks ärevust, masendust, kohmetust, impulsiivsust ja abitust (neurootilisust), siis mehed ei vali endi iseloomustamiseks ka neid sõnu. Kui naiselikkusega ei seostata tavaliselt asjatundlikkust, saavutusvajadust ja ratsionaalset kaalutlemist, siis naisvastajad ei vali enda iseloomustamiseks vastavaid omadussõnu.

Arutleda võiks selle üle, kas ja kuidas on isiksuseomadused seotud inimese sotsiaalse käitumisega.

Järgmises õpikulõigus on selgitatud, kuidas erinevad mänguasjad ja nende kaudu saadud kogemused laste huve sooliselt eristavad.

Arutlemiseks on antud väga raske küsimus: *“Mis sa arvad, kas sa oleksid praegu teistsugune poiss või tüdruk, kui su vanemad oleksid sulle teistsuguseid mänguasju andnud?”*

Sooliselt stereotüüpsetest mänguasjadest ja mängudest saavad laste ajud erinevaid kogemusi ja neil arenevad erinevad võimed. Sellist enesehinnangut on väga keeruline teha.

Kõik järgnevad ülesanded ja aruteluküsimused aitavad vaidlustada stereotüüpeid soonorme ning „õigeks“ ja „valeks“ tüdrukuks või poisiks olemise viise – st soostereotüüpe ja stereotüüpeid soorolle.

5.4. Riskide vältimine

Taas on toodud stereotüüpne pilt, millel riskantselt käitub poiss!

Karm statistika vigastuste kohta näitab küll, et riskantsemalt käituvad noored poisid ja mehed. Õpetaja võiks tuua soo lõikes andmeid ja arutada, miks noored poisid rohkem riskivad ja milliste soorollidele omaste stereotüüpide kohaselt käituvad?

5.2.11. Muutuste maailm. 7. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

Margit Kagadze, Katrin Kullasepp

Õpikus käsitletakse põhjalikult bioloogilise soo ja soorollide teemat, erinevate arusaamade kujunemise tegureid, stereotüüpset ja mittestereotüüpset mõtlemist ning inimõigusi.

Rõhutatakse ja väärtustatakse individuaalsust ja isikupära, tuues samas välja, et inimese eluteed kujundavad pärilikud eeldused, keskkond tema ümber ja ka inimese enda valikud ning tahe.

6.4. Erinevad arusaamad naiselikkusest ja mehelikkusest

Bioloogiline sugu ja soorollide kujunemine all selgitatakse põhimõtteliselt soolise sotsialiseerimise tegureid. Erinevalt mõnest muust õpikust on kasutatud nn sotsiaalse soo asemel „soorolli“ mõistet ainsuses.

Tegelikult tuleks rääkida soorollidest kui ühiskonnas levinud arusaamadest naistele ja meestele omaseks peetavast käitumisest, emotsioonidest, eneseväljendamisest. Soorollid on omamoodi sotsiaalseteks normideks, mis muutuvad aja jooksul. Kultuuris kinnistunud soolised stereotüübid võivad käia nii soorollide kui ka naiste ja meeste iseloomude, füüsiliste omaduste, vaimsete võimete ja sobivate eri- ning ametialade kohta.

Kuna tegemist on inimeseõpetuse õpikuga, mis on mõeldud murdeaalistele, taandatakse tekstides paljud näited individidevahelistele suhetele ja käitumisele. Näited stereotüüpsest lähenemisest on toodud paarisuhete kontekstis: „Näiteks võib nii poiss kui ka tüdruk olla suhtes algataja. Samuti ei ole vahet, kes on see, kes suhte katkestab“. „Näiteks on soostereotüüpne mõelda, et noormees peab alati esimesena armastust avaldama ja kohtama kutsuma.“

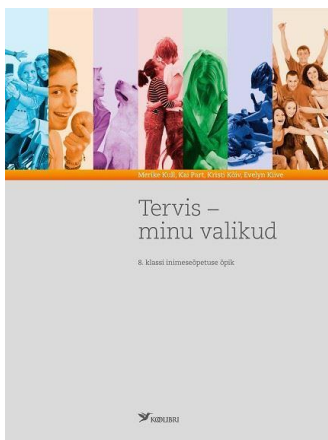
Erinevate sooideoloogiate või soohoiakute eristamiseks on kasutatud „stereotüüpse ja mittestereotüüpse arusaama, lähenemise ja mõtlemise“ mõisteid.

Needki on suhteliselt uudsed ja vajaksid ehk kooskõlastamist teiste ainete õpetajatega või siis õpilastele selgitamist, et neid kasutatakse ainult seksuaalkasvatuse kontekstis ja antud õpikus.

Õpetajad võiksid materjali jagada teemade järgi: üldisem osa, milles käsitletakse soorollide ja -stereotüüpide mõisteid üldiselt, nende kujunemist ja piiravat mõju; paari- ja seksuaalsuhetega seotud näited jätta osadesse, kus armumisest ja suhetest räägitakse indiviidide tasandil.

Õpik on üks vähestest, kus juhitakse tähelepanu sellele, et elukutsevalik ei peaks sõltuma soost ning seda kinnitavad ka vastavad fotod.

Õpilaste suunamine meedia ning reklaami analüüsimisele ning vastavate praktiliste tööde läbiviimisele on „kiiksuga“ välja mõeldud. Kui tavaliselt lastakse otsida stereotüüpseid kuvandeid, siis nüüd on ülesanne leida, *milliseid mittestereotüüpseid lähenemisi meeste ja naiste kohta ajakirjades leidub.*

5.2.12. Tervis – minu valikud. 8. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

Kristi Kõiv, Evelyn Kiive, Merike Kull, Kai Part

Õpikus avatakse füüsilise, vaimse ja sotsiaalse tervise, sh rahvastiku tervise mõisted ja olemus ja puudutatakse soostereotüüpide ja soorollide mõju tervisekäitumisele, vaidlustatakse nn mehelikkuse ja naiselikkuse piiravaid norme.

Rahvastiku ja noorte tervise puhul võrreldakse sugude erinevat olukorda statistiliste andmete põhjal.

Sõnaselgelt tuuakse välja ka seos traditsioonilise mehelikkuse ning julguse ülesnäitamise ja riskikäitumise vahel ning saleduse iluideaali ja söömishäirete vahel.

Käsitus on nüüdisaegne ja sidus.

Kuna seksuaalõiguste osa juures on viidatud võrdse kohtlemise seadusele, mis tagab inimese kaitse diskrimineerimise eest rahvuse, vanuse, seksuaalse suundumuse alusel, võiks esimestes osades tutvustada ka kehtivat soolise võrdõiguslikkuse seadust, mis kaitseb soo alusel diskrimineerimise eest. See on tihedalt seotud ka kaitsega sellistel juhtudel, kui indiviidi koheldakse soostereotüüpsete eelarvamuste järgi.

5.2.13. Inimene ja ühiskond. 8. klass. Kirjastus Avita

Helle Pullmann, Kaia Kastepõld-Tõrs, Tõnu Viik, Jaan Lahe, Igor Gräzin, Rein Teesalu, Andrei Hvostov, Marko Mihkelson, Rein Ruutsoo, Edvard Ljulko, Kadri Klementi, Ragne Kõuts, Margit Keller, Mari Järvelaid, Gristel Võsa, Viktoria Marmor, Tiiu Laan, Kaarel Rundu, Triin Pukk, Liisi Rannast-Kask, Hanna-Liis Kaarlõp-Nani, Mari-Liis Auler (2016)

Õpikus on käsitletud isiksuse, suhtlemise, sh koolikiusamise ja sooliste stereotüüpide teemat, puudutatud soo sotsiaalset konstrueerimist meedias ning soosüsteemi taasloomist.

Rohkem on ajakirjandusest võetud artikleid, kui et antud süsteemsem lühiülevaade käsitletavast mõistest ja nähtusest.

3.2. Kultuuri mõju inimesele on toodud stereotüübi mõistena: „*Ühe sotsiaalse grupi omaduste üldistamine tegelikkusele mittevastavalt*“ ja soolised stereotüübid „*... on tegelikkusele mittevastavad üldistused naiste või meeste kohta.*“

Viimasest võiks välja lugeda, et on olemas ka tõele vastavad üldistused naiste ja meeste kohta või mõne muu suure sotsiaalse grupi kohta (?)

Juhul kui mingi väite juures ei täpsustata grupi suurust, kelle kohta mingi üldistus käib, on tegemist stereotüübiga.

Kultuurilised stereotüübid tulenevad sotsiaalsest praktikast ja osa ühiskonnaliikmete ühisest kogemusest või kehtivatest naiselikkuse ja mehelikkuse normatiividest. Soovitav on kasutada teistlaadseid määratlusi, märkides stereotüüpide lihtsustatust, liigset üldistatust, normatiivsust ja püsivust naistele ja meestele omistatavate erinevate psüühiliste ja käitumuslike omaduste suhtes ning nende väärtuselist varjundit.

Autorid pole kuigi põhjalikult läbi kaalunud lauset: „*Võitlus sooliste stereotüüpide vastu ei tähenda tingimata võitlust naiste ja meeste erinevuse vastu, vaid ainult selle vastu, et erinevust kujutatakse tegelikkusele mittevastavalt*“. Ka ilmselt mitte järgmist: „*Samamoodi ei või segamini ajada võrdõiguslikkust võrdsusega*“. Viimase juurde tuuakse näide naise reproduktiivsest võimest ja Euroopa riikide praktikast võimaldada lapsepuhkust ka isadele. Viimane kehtib muuseas ka Eestis.

Samas on toodud õige näide soostereotüübist: „*Ettekujutus, et ainult naine peaks lapse eest hoolitsema, on iganenud stereotüüp*“.

Õpetaja peaks oskama õpilastele selgitada, et võrdsus ei tähenda bioloogiliste erinevuste kaotamist, vaid põhimõtet, mille kohaselt sood on võrdsed – üks sugu pole parem ega halvem kui teine. *Sooline võrdõiguslikkus* on ühiskonnatasandil mõõdetav naiste ja meeste ressursside, staatuse ja paljude muude näitajate alusel. Samas on see nagu ka *võrdsus* tunnistanud ühiskonnas väärtuseks.

Enne kui anda õpilastele arutlemiseks kavandatud küsimusi, peaks selgitama, et stereotüübid väljenduvad keeles ja kõnes (nt „poisid on poisid...“, blondinaljad jms) ning mille poolest nad piiravad inimeste vaba arengut.

Arutlemiseks on pakutud: „*Kas mehi ja naisi kujutatakse meie ühiskonnas ja meedias stereotüüpselt? Kas oskad tuua näiteid sooliste stereotüüpide kohta, mis on käibel sinu sõprade jaoks? Kas sooliste stereotüüpidega peaks võitlema? Miks? Kui jah, siis kuidas?*“

Lause esimene pool peaks ilmselt puudutama küsimust selle kohta, kas meie ühiskonnas on stereotüüpe naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste kohta, (keeruline on muidu mõista, mida tähendab *naiste ja meeste kujutamine ühiskonnas*).

Esimene küsimus on rohkem seotud teemaga **8.3 Teabe tõlgendamine**, milles käsitletakse soostereotüüpe meedias ning seda, kuidas soolisust luuakse keelekasutuse ja kehade pildiliste kuvandite abil.

Positiivsed stereotüübid ja ideaalid. Kaaluda, mida tähendavad laused: „*Leidub ka positiivseid stereotüüpe. Mingi sotsiaalse grupi kohta luuakse tegelikkusele mittevastav pilt (nt naised ei poolda vägivalda)*“. Kas tegelikkusele vastaks, et naised pooldavad vägivalda?

Õpilastel võib olla keeruline mõista kultuuri *ideaalide* – ühised arusaamad sellest, mis on hea, mis halb – seostamist sildistamise ja stereotüüpidega: „*Mõistagi ei piirdu ühe kultuurikogukonna kollektiivsed tähendused siltide ja stereotüüpidega. Siia lisanduvad ka ideaalid ja väärtushinnangud, mida ei tohi segamini ajada positiivsete stereotüüpidega. Näiteks selliseid üksikisiku ideaale nagu tarkus, osavus, ausus, vaprus, rikkus, tervis ja ilu hindavad kõik kogukonna liikmed. Kuid keegi ei eelda, et need omadused iseloomustavad tegelikult kõiki grupi liikmeid.*“

Õpilastele **tuleks selgitada**, millised erinevused on ideaalide (ideaalsete püüdluste) ning erinevate isikuomaduste väärtustamise vahel. Sisuliselt erinevad mõisted on *väärtushinnangud* ja *stereotüübid*. Tekstist ei selgu, miks kõrgelt hinnatavaid isikuomadusi peetakse positiivseteks stereotüüpideks.

Küsimuste ja ülesannete juures on esitatud küsimus sotsiaalse normi kohta, mida käsitletakse soolise stereotüüpiseerimise tulemusena: „*4. Kas tulevikus võiks ka naistel olla õigus viibida avalikus kohas palja ülakehaga? Kas praegu võiks selle keelu taga olla soolised stereotüübid?*“

Küsimus võib küll intrigeerida arutlema, aga pole asjakohane. Õpilased peaksid oskama vahet teha kultuurinormidel ja soosteretüüpidel.

8.3. Teabe tõlgendamise ja ühiskonna soosüsteemi taastootmisel toimub ka meeste puhul soo konstrueerimine keha, riietuse, ametite stereotüüpsuse järgi.

5.2.14. Inimene ja ühiskond. 9. klass. Kirjastus Avita

Talvi Järv, Heiki Raudla, Avo-Rein Tereping, Liisi Rannast-Kask, Hanna-Liis Kaarlõp-Nani, Mari-Liis Auler (2016)

Õpikus käsitletakse sotsiaalseid rolle, rollide seost staatusega, sooga seotud rolliootusi, aga naiste ja meeste soorollide erineva staatuseeni ei jõuta.

1.3. Rollid grupis. Sooga seotud rolliootusi on käsitletud ainult seksuaaltervise ja -käitumise kontekstis, kusjuures õpikus on tekst, mis võetud seksuaaltervise veebist amor.ee.

Sooga seotud rolliootusi on käsitletud seega ainult lähisuhetes, ja mõistetamatu on, miks on see peaaegu samale tasandile viidud järgneva alateema – politsei rolliga, mis on oma olemuselt hoopis erinev.

Õpetaja peaks täpsustama lauseid: „*Sotsiaalne roll on käitumise mall, mida oodatakse teatud staatuses olevalt inimeselt. Teatud käitumisviisi ehk rolli täitmist ootavad kaasinimesed ka sõltuvalt inimese seisundist, näiteks soost või vanusest.*“

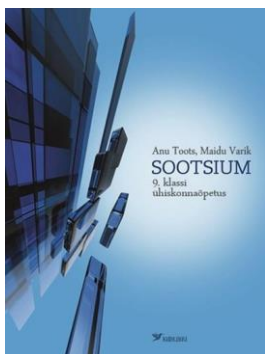
Esimesel puhul ei pruugi roll tulla staatusest, vaid – nagu eelnevalt kirjeldatud – ka ametikohast jms, teises lauses on ekslikult sugu peetud seisundiks.

2.2. Inimesed ühiskonnas

Ühiskonna sotsiaalne struktuur. Pildiliselt ülesandelt tuleb leida tunnused/kategooriad – naine-mees, rikas-vaene, noor-vana; aga sotsiaalse kihistumise teema all on nimetatud ainult majanduslikku erinevust. Asjakohane oleks selles osas käsitleda ka soo, vanuse või rahvuse alusel kihistumist, sest **2.5 kokkuvõttes** on toodud vaesuse määrade muutumine ka sugude lõikes.

4.4. Tööturg. Õpikus on toodud tabel meeste ja naiste töötuse määrast ja töötuse lõhest 2011., 2013. ja 2015. a ja püstitatud **ülesandena** küsimus selle kohta, millest võib olla tingitud töötuse määra vahe 2013. aastal 15–49-aastaste naiste ja meeste hulgas.

Õpetajal on vaja ette valmistada lisamaterjale, mille alusel õpilased saaksid põhjendada, miks nooremas vanusegrupis on naiste töötuse määr mõne protsendi võrra suurem ja vanemas grupis lõhet pole.

5.2.15. Sootsium. 9. klassi ühiskonnaõpetus. Kirjastus Koolibri

Anu Toots, Maidu Varik

Õpik käsitleb ühiskonna peamisi koostisosi ja sotsiaalseid suhteid, sh ühiskonna sotsiaalset struktuuri, inimõigusi ja vabadusi ning kehtivaid väärtusi.

3.4. Inimõigused ja kodanikuvabadused teema juures on toodud tabel, mis toetub 2016. a IEA ICCS uuringule ning näitab Eesti noorte suhtumist meeste ja naiste võrdsetesse võimalustesse 2016.

4.10. Õiguskantsler ja isikute õiguskaitse juures on jäänud nimetamata üks institutsioon – soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei, mis tegeleb otseselt isikute põhiõiguste kaitsmisega horisontaalsetes ja eraõiguslikes suhetes.

5.2. Kellest ühiskond koosneb juures on lause selle kohta, et kaks kõige suuremat gruppi on ühiskonnas naised ja mehed, aga soolise ebavõrdsuse teemat ei puudutata.

5.5. Eesti ühiskonna väärtuste juures on nimetatud võrdõiguslikkust, selgitusena seda, et „*Naist on peres ja kogukonnas ikka koheldud nagu võrdväärset liiget, mitte kui mehe sõnaõiguseta omandit.*“

Arvamus ja soovitused. Väide, mis on toodud peresise või kogukonna tasandi kohta, on vaieldav, kui toetuda rahvaluulele, kirjandusteostele või nüüdisajal juba mõõdetavatele statistilistele andmetele.

Õpetaja saaks siin leida näiteid selle kohta, kas ja kuidas on võrdsust kui demokraatia põhimõtet väärtustatud.

6.1. Eesti Euroopas ja maailmas. Siin on lause, et „*Euroopa Liit peab oluliseks jälgida meeste ja naiste võrdset kohtlemist*“, mis on tõene, sest EL õigus kaitseb inimeste põhiõigusi ja võitleb igasuguse diskrimineerimise vastu.

Õpetaja peaks õpilastele selgitama, et sooline võrdõiguslikkus kui ühiskonna arengueesmärk on samuti ühine kõigile liikmesriikidele ning kujutab endast ühte selgepiirilist poliitikavaldkonda.

Sõnaseletustes toodud määratlus „*Diskrimineerimine – teatud inimgrupi õiguste tagurlik piiramine; teatakse soolist, rassilist, rahvuslikku ja religioosset diskrimineerimist*“ vajaks täpsustamist: mis vahe on tagurlikul või eesrindlikul piiramisel. Põhikooli lõpus võiksid õpilased teada juriidilist määratlust.

Õpikut elavdavad enamiku teemade lõppu lisatud karikatuurid ja koomiksid, aga **2.9. Tarbimiskäitumise** teema juures olev „kiiksuga“ reklaam ja **3.3. Kodanikualgatuse** juures olevad poolpaljad naised võimaldavad analüüsida seda, miks just selliseid pilte on õpikusse valitud.

Kokkuvõte

Soolise võrdõiguslikkuse seaduse⁵⁸ paragrahvis 10 on muu hulgas sätestatud, et õppekavad ja kasutatav õppematerjal peavad aitama kaasa naiste ja meeste ebavõrdsuse kaotamisele ja võrdõiguslikkuse edendamisele.

Õpikute koostajatel, retsenseerijatel ja kirjastajatel on seda nõuet olnud keeruline täita, sest seni puuduvad konkreetset juhendid, mis avaksid mõistete ja terminite sisu, tooksid välja erinevaid käsitusviise, koondaksid alusteadmisi nüüdisaegsete soouuringute põhilistest seaduspärasustest ning looksid ühtlasi õiguselgust soolise võrdõiguslikkuse edendamise kohustuses.

Soolise võrdõiguslikkuse edendamise kaugem eesmärk on saavutada selline olukord, kus poisid ja tüdrukud, naised ja mehed teevad oma huviala-, haridus- ja karjäärivalikud individuaalselt, vabadena piiravatest soolistest eelarvamustest ja hoiakutest, ning kus ei rõhutata vastanduvaid soolisi erinevusi; **sooidentiteedi ja soolisuse sotsialiseerimise** mõju indiviidi elukäigule on tavapärane aruteluteema, mis toetub faktidele ja teadusuuringutele

Õppekavade kohaselt on soolisuse käsitlused soetud eelkõige inimeseõpetuse ainega ning seksuaalkasvatusega. Kuigi õppekavade korduv sõnapaar „soolised erinevused“ võib jätta esmapilgul mulje, et kava koostajad on lähtunud essentsialistlikust arusaamast nagu oleks sugude vahel mingid olulised olemuslikud erinevused. Õpikute koostajad on selle sõnapaari seostanud reproduktiivsuse teemadega ning bioloogilis-anatoomiliste erinevustega.

Õppeprotsesside kirjelduste juures olevad viited materjalidele on aegunud ja ei selgita ka soostereotüüpide vältimise olulisust eriala- ja kutsevalikutel. Viidatud materjalidest ei leidu ühtegi, milles oleksid avatud soolise võrdõiguslikkusega seotud teemad. Üllataval kombel ei leidu sugude võrdsuse/ebavõrdsuse küsimuste käsitlemist ka TLÜ digiõppevaramu projekti raames loodud sotsiaalvaldkonna ajaloo, ühiskonnaõpetuse, inimeseõpetuse ja kutsehariduse materjalides⁵⁹, mis vastavad riikliku õppekava sotsiaalainete ainekavadele.

Kuigi kõik õpikud vastavad kehtivale riiklikule õppekavale, on nad eriilmelised oma ülesehituselt ja soolisusega seotud teemade käsitlemise poolest. Kui mõni õpik on ühtlane ja jälgib eri teematekstide järjepidevust, siis samas on õpikuid, mis koosnevad fragmentaarsetest avalikus meedias avaldatud artiklilõikudest, mille autorite positsioone ja seisukohti on raske määrata või hinnata.

⁵⁸ Soolise võrdõiguslikkuse seadus, RT I, 10.01.2019, 19. <https://www.riigiteataja.ee/akt/738642?leiaKehtiv>

⁵⁹ **Madli-Maria Naulainen (2018)** Digiõppevaramu sotsiaalvaldkonna materjalid.

<https://e-koolikott.ee/kogumik/20196-Digiõppevaramu-sotsiaalvaldkonna-materjalid>

Mõisted ja nende seletused varieeruvad nii soolisuse, sugude võrdsuse ehk soolise võrdõiguslikkuse, naiste ja meeste võrdse kohtlemise kui ka diskrimineerimise määratlemisel.

Soolist võrdõiguslikkust on küll nimetatud üheks kooli alusväärtuseks, aga seda ei käsitleta väärtuskasvatuse teemade juures üldise, ühiskonna hüvena.

Soorollide, ametite/tööde ja sugudele omistatavate atribuutide stereotüüpne kujutamine iseloomustab pea kõiki digiõpikute illustratsioone. Soolisi stereotüüpe kinnitavad ka illustratsioonid, millel on käitumise ja muid norme rikkuvatena kujutatud ainult poisse.

Kõige kompaktsemalt ja sidusamalt on soo, soorollide ja soostereotüüpide teemat käsitletud 8. klassi õpikus „Tervis – minu valiku“⁶⁰ See on õpik, mille vastava osa läbilugemine aitaks kõigil inimeseõpetuse õpetajatel stereotüüpiseerimise teemas paremini orienteeruda.

Väga üldistatult võib öelda, et inimeseõpetuse ja ühiskonnaõpetuse omavaheline seos jääb nõrgaks. Kui inimeseõpetuses käsitletakse eriala- ja kutsevaliku küsimusi, rõhutatakse eelkõige õpilaste enesemääratlust, iseloomu, sobivust ühe või teise töö tegemiseks, siis äärmiselt harva käsitletakse ühiskonnapoolseid barjääre või võimaluste ebavõrdsust, mis oleks nagu ühiskonnaõpetuse teemavaldkond. Nii mõneski tekstis kasutatakse inimese enesehinnangu selgitamisel mõistet „ühiskonnapoolsed ootused“, aga nende sisulist olemust ja näitlikustamist pole eriti leida.

Inimeseõpetuses tõstatuvad esiplaanile seksuaalse arenguga ning tüdrukute-poiste omavahelise suhtlemisega seotud alateemad. Seejuures vaidlustatakse stereotüüpe, nagu oleks kindlaid iseloomuomadusi ja käitumisnorme, mis on omased vaid ühele soole, arutletakse, miks ja kuidas toimuvad muutused meeste ja naiste rollides, ja tuuakse välja piiravate soostereotüüpide mõju individuaalsuse arenemisele.

Selleks, et eriilmelised ja -tasemelised käsitlused soolisusest, soosuhetest ja soolisest võrdõiguslikkusest ei takistaks õpilastel teemakohaste teadmiste ja hoiakute süsteemset omandamist/korrastamist, tuleks tegeleda ühiste probleemide ja mõistestike määratlemise/kasutamisega eri ainetes ja samade ainete eri astmetel.

Sugude bioloogilisi, psühholoogilisi, sotsiaalseid erinevusi ei peagi väga vaidlustama, vaid tuleb teada ja tunnustada, et erinevused soogruppide sees, indiviidide vahel on suuremad kui sugude vahel. Selline seisukoht peaks aitama vältida stereotüüpiseerimist.

Haridus- ja Teadusministeeriumile on soovitatav välja töötada juhend, mis käsitleks põhikoolis nelja suuremat teemavaldkonda seoses soolisuse ja soolise võrdõiguslikkusega. Need on: 1) minapilt, 2) haridus-, eriala- ja ametivalikud, 3) sugude võrdsus ühiskonnas ja tööelus, 4) õigus võrdsele kohtlemisele kui põhiline inimõigus. See peaks võimaldama lõimida praegusest süsteemsemalt ka

⁶⁰ Kristi Kõiv, Evelyn Kiive, Merike Kull, Kai Part. Tervis - minu valikud. 8. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

vastavaid käsitlusi inimese- ja ühiskonnaõpetuses ning ühtlustama põhimõttelist terminikasutust ning teadmuspõhisust.

Sellise käsiraamatu põhieesmärgiks pole mitte ainult vahendada soolisusega seotud multidistsiplinaarseid käsitlusi ja ühiskonna toimimise seaduspärasusi, vaid suunata õpilasi analüüsima ja kriitiliselt hindama neid tegureid, mis sugude ebavõrdset staatust ühiskonnas taasloovad ja säilitavad – kehtivat sooideoloogiat, sugudevaheliste suhete korraldatust, soostereotüüpe ja sooliselt stereotüüpseid soorolle. Ootused naiselikkuse ja mehelikkuse suhtes on ajas muutuvad ja muudetavad.

Analoogiliselt läbiva teemaga – kultuuriline identiteet – tuleks silmas pidada **soolise identiteedi kujunemist**, mis toetaks senisest suuremat individuaalset lähenemist õpilastele ja aitaks kaasa nende sotsiaalse identiteedi, enesekindluse ning enesehinnangu kujunemisele (sh nii soolise kui kultuurilise mina-pildi arengule)

Sellise pädevuse kujunemisel on olulised teoreetilised teadmised soolisest sotsialiseerimisest, oskused märgata keskkonnapoolseid ootusi ja norme, eelarvamuslike hoiakute vältimine ning sugude võrdsuse kui väärtuse omaksvõtmine.

Toetada tuleb õpilase kujunemist inimeseks, kes mõistab **eelarvamuste ja traditsiooniliste soorollide osa** inimeste käitumispraktikate kujundajana.

Inimõiguste alusväärtused – võrdsus, inimväärikus, kaasamine, mittediskrimineerimine – võetakse omaks, juhul kui need juurduvad argipraktikate käitumistesse, hoiakutesse ja tegevustesse juba varases eas. Lasteaiad ja koolid on institutsioonideks, kus teadlikult saab suunata laste ja noorte väärtuste, hoiakute ja inimõiguste alaste teadmiste kujunemist, vähendada aegunud soostereotüüpide piiravat mõju indiviidide ja ühiskonna arengule.

Lisa 1. Analüüsitud digiõpikud

Riina Kippak, Anne Kloren, Ene Kulderknup, Kaja Peetris. IN 2. 2. klassi inimeseõpetuse tööraamat. Kirjastus Koolibri.

Riina Kippak, Anne Kloren, Ene Kulderknup, Kaja Peetris. IN 3. 3. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

Tiina Elvisto, Maarja Hallik, Aivar Kriiska, Kristi Pumbo, Tanel Mazur, Henn Voolaid (2016). Loodus- ja inimeseõpetuse õpik 3. klassile. Kirjastus Avita.

Kersti Lepik. Inimeseõpetus. 5 klass. Kirjastus Koolibri

Anu Aavik, Toivo Aavik, Jüri Allik, Lembit Andresen, Mari-Liis Auler, Igor Gräzin, Kenn Konstabel, Marika Paaver, Mihkel Zilmer (2017). Inimene ja ühiskond II kooliaste 1. osa. 4.,5. klass. Kirjastus Avita

Andrei Hvostov, Jaan Lahe, Kadri Ugur, Andres Arrak, Urve Sellenberg, Kadri Klementi, Anu Realo, Kristiina Uriko (2017). Inimene ja ühiskond 2. osa. 5., 6. klass. Kirjastus Avita

Kristiina Uriko, Vootele Hansen, Margit Pärn (2017). Inimene ja ühiskond 3. osa. 6. klass. Kirjastus Avita

Riina Kippak, Anne Kloren, Ene Kulderknup, Kaja Peetris. Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri

Margit Kagadze, Katrin Kullasepp. Suhtlemine on lahe. 6. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri

Anu Aavik, Toivo Aavik, Jüri Allik, Kenn Konstabel, Heiki Raudla (2016). Inimene ja ühiskond. 7. klass. Kirjastus Avita

Margit Kagadze, Katrin Kullasepp. Muutuste maailm. 7. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

Helle Pullmann, Kaia Kastepõld-Tõrs, Tõnu Viik, Jaan Lahe, Igor Gräzin, Rein Teesalu, Andrei Hvostov, Marko Mihkelson, Rein Ruutsoo, Edvard Ljulko, Kadri Klementi, Ragne Kõuts, Margit Keller, Mari Järvelaid, Gristel Võsa, Viktoria Marmor, Tiiu Laan, Kaarel Rundu, Triin Pukk, Liisi Rannast-Kask, Hanna-Liis Kaarlõp-Nani, Mari-Liis Auler (2016).

Inimene ja ühiskond. 8.klass. Kirjastus Avita

Kristi Kõiv, Evelyn Kiive, Merike Kull, Kai Part. Tervis – minu valikud. 8. klassi inimeseõpetuse õpik. Kirjastus Koolibri.

Talvi Järv, Heiki Raudla, Avo-Rein Tereping, Liisi Rannast-Kask, Hanna-Liis Kaarlõp-Nani, Mari-Liis Auler (2016). Inimene ja ühiskond. 9. klass. Kirjastus Avita

Anu Toots, Maidu Varik. Sotsium. 9. klassi ühiskonnaõpetus. Kirjastus Koolibri

Lisa 2. Täiendavaid materjale sooliste stereotüüpide käsitlemiseks

☐ Soo ja hariduse erinevaid aspekte teemade ja haridustasemetega lõikes koondab teabeportaal Haridus ja sugu / <http://www.haridusjasugu.ee/about/>

☐ Merle Paats (2014) Kuidas mõõta soolist võrdõiguslikkust?
<http://kompetentsikeskus.volinik.ee/wp-content/uploads/2018/01/Kuidas-moota-soolist-vordoiguslikkust-2014.pdf>

☐ Naiste ja meeste elu Euroopas. Statistiline portree
Digiväljaande eesmärk on võrrelda naiste ja meeste igapäevaelu. Samuti näitab see, kui palju naiste ja meeste igapäevaelu sarnaneb või erineb Euroopa riikides.
<https://www.stat.ee/public/eurostat/Naiste-ja-meeste-elu-Euroopas/>

☐ Euroopa 2020 ja võrdsed võimalused.
ÜKP fondide võrdõiguslikkuse kompetentsikeskuse digiväljaanne koondab andmeid erinevate sotsiaalsete rühmade (naised, mehed, noored, vanemaealised, erivajadusega inimesed, eri rahvusest inimesed) olukorra ja trendide kohta erinevates valdkondades, nagu töö, haridus, teadus, ettevõtlus, vaesus ja tõrjutus, hoolduskoormus, elu ja tervis ning keskkond ajaperioodil 2014–2020.
<https://vordsedvoimalused2020.ee/>

☐ Statistikaamet. Tõetamm.
<https://tamm.stat.ee/>
Tõetamm on riigi oluliste näitajate mõõdupuu, mis võrdleb tegelikke tulemusi kolme arengukava põhjal: säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“, programm „Eesti 2020“ ja Vabariigi Valitsuse tegevusprogramm. 135 mõõdetavat näitajat jagunevad ühiskonna heaolu ja tegevust käsitleva viieteistkümne haru vahel.
<https://tamm.stat.ee/tulemusvaldkonnad/heaolu/indikaatorid/50>

☐ Inga Kukk, Maria Jürimäe, Katri Lamesoo (2016). Mida on õpetajal vaja teada soolisest võrdõiguslikkusest ja milleks?
http://kompetentsikeskus.volinik.ee/wp-content/uploads/2018/01/Mida-on-opetajal-vaja-teada-soolisest-vordoiguslikkusest-ja-milleks_2016.pdf

☐ Inga Kukk, Katri Lamesoo ja Maria Jürimäe (2016) Loodusteadused ja tehnika on ka tüdrukute teemad
http://kompetentsikeskus.volinik.ee/wp-content/uploads/2018/01/Loodusteadused-ja-tehnika-tudrukute-teema_2016.pdf

☐ Aavik, K. (2019) Ajud Marsilt ja Veenuselt? Naiste ja meeste ajudest neuroteadlase pilgu läbi.
Sirp. 19.07.2019
<https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ajud-marsilt-ja-veenuselt/>

Artikkel tutvustab neuroteadlase Gina Ripponi monograafiat, mis kummutab müüte naiste ja meeste ajude kaasasündinud erinevustest, näidates, kuidas selline müüt on tekkinud ja selgitades tegelikkuse ja sotsiaalsete praktikate mõju aju arengule. Aju on plastiline, paindlik ja õppimisvõimeline, vastuvõtlik sotsiaalsetele ja kultuurilistele teguritele, sh soostereotüüpidele.

■ Heidy Meriste. Õppematerjal sallivuse mõiste lahkamiseks. Tartu Ülikool

<https://www.eetika.ee/sites/default/files/eetikakeskus/files/sallivus-6ppmaterjalid.pdf>

■ Virve Kinkar, Marju Põld Meril Ümarik, Tiia Õun (2019) Juhendmaterjal õpetajatele vähendamaks stereotüüpeid hoiakuid noorte seas haridus- ja karjäärivalikuid tehes

https://bre-ak.eu/public/Materialid/JUHENDMATERJAL_OPETAJATELE_EST.pdf

■ Maari Põim. Sooteadlikkus noorsootöös – arengukoht? MIHUS Eesti noortevaldkonna ajakiri. September 12, 2019

<https://mihus.mitteformaalne.ee/sooteadlikkus-noorsootoos-arengukoht/>

■ Praxisse uuringus⁶¹ on kirjeldatud juhtumeid, mida esitati tööandjatele, et välja selgitada nende teadlikkus naiste ja meeste võrdse kohtlemise normidest. Õpilastele võib neid anda arutamiseks ja otsustamiseks selle üle, kas tegemist võib olla diskrimineerimisega soo tõttu.

<http://www.praxis.ee/kajastused/hinda-ise-juhtumeid-kas-tegu-on-soolise-diskrimineerimisega-voimitte/>

■ Barbi Pilvre artiklikogumik „Veri ja kord“⁶² koondab 1990–2019 ilmunud tekste, mis käsitlevad meediat, naiste ja meeste positsiooni ühiskonnas, ühiskonna soolist korda ning ühiskonna teisenevaid ootusi naistele ja meestele.

■ Blogi „Murumängud“ sisaldab palju tekste ja tähelepanekuid naiselikkuse ja mehelikkuse konstrueerimisest, kehalisusega seotud stereotüüpidest jms, aga ka pilte ja videosid, mille alusel võib käivitada arutelusid klassis.

<http://murum2ngud.blogspot.com/>

■ Seda, kuidas analüüsida soostereotüüpe reklaamplakatil, saab lugeda enam kui 400-le välireklaamile toetuvast M.Toigeri bakalaureusetööst „Soostereotüüpide kujutamine Eesti välireklaamidel 2007. aasta ja 2017. aasta võrdlus“⁶³. Töös on toodud ka kodeerimistabel

⁶¹ Turk, Pirjo; Anniste, Kristi; Masso, Märt; Karu, Marre; Kriger, Tatjana (2015). Uuring Soolise võrdõiguslikkuse seaduse rakendamise ja indikaatorite väljatöötamine seaduse mõjude hindamiseks. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

⁶² Pilvre, B. (2019) Veri ja kord. Väljaandja Barbi Pilvre OÜ, Tallinn.

⁶³ Toiger, Merily (2019). Soostereotüüpide kujutamine Eesti välireklaamidel 2007 aasta ja 2017. aasta võrdlus. Bakalaureusetöö

aspektide kohta, mida analüüsiti (kehalised tunnused, ilmed, kontekst, jms). Samu karakteristikuid oleks kasulik kasutada näiteks õpilastele antavate kodu- või uurimistöde puhul, aga ka klassis üksikute plakatite analüüsimiseks.

<https://www.etera.ee/zoom/61738/view?page=78&p=separate&search=Toiger&tool=search&view=0,0,2481,3508>

■ Näitena sellest, kuidas analüüsida reklaamisõnumite edastamisel kasutatavaid soostereotüüpe, võib tutvuda Kädi Hormi bakalaureusetööga: Mehe kuvand õllereklaamides Saku Originaali näitel.⁶⁴

https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/38782/bakalaureus_kadi_horm.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kümmeaastat tagasi tehtud reklaamid on vaadatavad ja analüüsitavad *youtube*'is. Neist nn pehmokampaania tunnistas Eesti Õlletootjate Liidu aukohus vastuolus olevaks eetikakoodeksiga ning ühiskondlikke väärtusi naeruvääristavaks, mistõttu tehti õlletehasele 3000 euro suurune trahv. Järgmised video-(tele-)reklaamid sobivad analüüsimiseks põhikooli viimastes klassides.

Pehmo.1

https://www.youtube.com/watch?v=98dOfcX_FwU

Pehmo.2

<https://www.youtube.com/watch?v=XecBgSo2-fA>

Uut moodi curling

<https://www.youtube.com/watch?v=uR8YC40BhOc&list=PLkhjBfGXslw41IXHr-ALknUDd5qEgNtVD&index=33>

Uut moodi laskesuusatamine

https://www.youtube.com/watch?v=v8-xzx_qskQ&list=PLkhjBfGXslw41IXHr-ALknUDd5qEgNtVD&index=34

<https://www.etera.ee/zoom/61738/view?page=78&p=separate&search=Toiger&tool=search&view=0,0,2481,3508>

⁶⁴ Kädi Horm. (2013) Mehe kuvand õllereklaamides Saku Originaali näitel Bakalaureusetöö Juhendaja: Peeter Torop .Tartu ülikool Filosoofiateaduskond Filosoofia ja semiootika instituut